

BENE VÁRA A MÁTRÁBAN.

TÖRTÉNET-RÉGÉSZETI TANÚLMÁNY,

MELYET

A KÁRPÁT-EGYESÜLET „MÁTRA-OSZTÁLYÁNAK“

1889. aug. 15-ikén a Benén tartott közgyűlésén

FÖLÖLVASOTT

KANDRA KABOS,

a hazai műemlékek országos bizottságának kinevezett kültagja.

KIADJA

A MAGYARORSZÁGI KÁRPÁT-EGYESÜLET

MÁTRA-OSZTÁLYA.

EGER.

A „MÁTRA-OSZTÁLY“ TULAJDONA.

1890.

Külön-lenyomat az „Adatok“ III. kötetéből.

1890. Eger, érseki lyceumi nyomda.

Bene Vára a Mátrában

(régészet-történelmi tanulmány.)

A Bene és tájéka.

(Bene regényes volta. Középkori jellege. Romjai).

történelem nagy feladatai közé tartozik az is, hogy példákkal világítsa meg a költő szavait: Ez a föld, melyen annyszor Apáid vére folyt!; hogy a múltak szellemeivel benépesítse városainkat, falvainkat, a ma élettelen, hajdanta azonban népes pusztaságokat; hogy beszélő órákulomokká avassa a néma sírokat.

Benén,¹ mely egykoron város vala, hol az élénkebb múlt sirköveibe botlunk minden lépten-nyomon, erre tágas tér nyílik és az alkalom kedvezése többszörösen is kínálkozik.

Bene, miként az jelen vázlatunkból is ki fog tűnni, történeti hely, melyet múltja, regényes fekvése és természeti sokoldalúsága új életre és virágzásra teszen jogosúlttá.

Bene méltán kecsegtetheti magát azon közelinek látszó kilátással, hogy az alkotás és haladás geniusai a múltak alapfalaira ráakadván, azokat ismét kiépitik és a Mátra holt tőkéit kamatozúvá teszik.

A Mátrának alig ha van szebb pontja a Benénél. A vas- kapuikkal megdöböntő sziklák, határának messze és sokfelé elvezető erdei útai, távolkilátással jutalmazó bércei, Hanák-messzelátói, őserdő-maradványa, gazdag és hathatós forrásai, vizeseses patakjai, előkori csodálmivaló vízvezetéke, szeszélyes alkotású völgyei és ózouban bővelkedő fensíkjai nem csupán a

¹ Bene pusztá látóképével megörvendezetttek gyöngyösi barátaim emlékül s későbbi felhasználás végett.

touristát lelkesítik, hanem a mindennapos látogató kedélyét is lelkesedésben tartják. ¹

---

¹ Hogy a költészet bizonyosságával dicselkedhessünk, ide iktatjuk Zalárunknak, kinek a Bene „gyermek-reményi s bánati tanyája“, visszaemlékezésekben gazdag költeményét.

SZÜLŐFÖLDEM.

— 1855. —

Szép csillagok, eltűnő holdvilág,
Siető éj könnyüded szárnyakon . . .
Kél a hajnal, zeng a lomb édesen,
Sohajt a völgy, indul a fuvalom,
A „Kékes“ orma tündöklő arany,
Most kezd a fényes napban fürdeni . . .
Mért reszketek, szívem úgy mért dobog?
Szép gyermekéveim szent vidékei!

„Sashegy!“ te ott föllegek között,
„Bene“ patakja lábaim alatt,
Iszom habodból Szent László vize,
Mely szomjazó magyar hadnak fakadt,
Árnyadba így dőlök „Remetefa“,
Tikkadt erőmet megenyhíteni.
Mért reszketek, szívem úgy mért dobog?
Szép gyermekéveim szép emlékei.

Rettentő tölgyek, bükkös rengeteg,
Fejszés favágók kurjantásai.
Szamóczás völgy, eprész lányok dala.
Ah, hogyan tudnak ezek dallani!
Elbujt vadak ott a sűrük között!
Vadászokat látok közelgeni.
Mért reszketek, szívem úgy miért dobog?
Szép gyermekéveim szent vidékei!

Tovább, tovább! Szőlőfürtös hegyek.
Csak érjen a fürt, hogy jó bor legyen!
Most megyek át hidadon, oh, „Toka!“
Tudnál-e még csevegni én velem?
Zöld partidon mennyit halásztam én!
Ugy-e nem tudtál elfelejteni?
Mért reszketek, szívem úgy mért dobog?
Szép gyermekéveim szent vidékei!

Benée a Mátra két legregényesebb völgye, övé a Kékesben a legmesszelátszóbb (1010 m. magas) hegytetője.

Mindezeknek koronája azonban a csalódás hogy itt a középkorban vagyunk.

Bene középkori mivoltából nagyon sokat megőrzött.

A nép itt sz. László csoda-forrásáról, a Csobánkák harczáról, Bene vár ostromáról regél. Azon nagy időkről, melyeknek emberei is nagyok voltak. Nagyok erényeikben vagy bűneikben, mit talán misem bizonyít jobban, mint a monostorok és rabló vagy lovagvárak szomszédsága és egymással vetekedő száma. Azon korról, mikor századunk ideges petyhüdt-sége még nem vala uralkodó járvány; mikor a czégyeres bűnök tudata egész életre szóló önkéntes vezeklést vont maga után és nevet kapott határunkban a „remete fája.“ . . .

A Bene vizének megritkúlt kallói és malmai eszembe hozzák a századokat, mikor a világ a gőzerőről még mitsem tudott; mikor az itt kallott „aba-posztó“ is lelkesedni tudó kebleket takart; mikor a ma annyira dédelgetett és oly hamar megúnt élet maga is uralta a hazafiságot.

E csalódás azonban nem lehet tartós. A romlás és puszt-

Jó ismerősök, régi ezimborák,
Te hosszú utoza, ház, hol születém,
Te epreskert most, hajdan temető,
Hol öntudatlan annyit játsztam én,
Köszöntelek, oh üdvöz legyetek!
Ha tudnátok, miként én, érzeni. . .
Mért reszketek, szívem úgy mért dobog?
Szép gyermekéveim szent vidékei!

Ki bölesőm ringatád, oh jó anya!
S apám! ti távol vagytok, messze ott. . .
Nem omlom én örömmel senkinek
Karjába itt, senkit sem csókolok;
Nem öröm az, de nem is fájdalom,
Amit át kell szívemnek érzeni. . .
Mért reszketek, szívem úgy mért dobog?
Szép gyermekéveim szent emlékei!

Zalár József.

tulás itt már régen megtelepedett, és foglalta el a korábbi élénkség helyét.

A tér „Köporos tető“ nevet visel és erdős pagony meg kaszáló hely, hol a középkorban város állott, mely a saját kallású abaposztóval egy félország szegénységét ruházta. Ahol már az Árpádok korában egész „suburbium-ot“ vagy külvárost tett ki a gazdag és egészen Veresmartig elnyúló malomsor, ott napjainkban már alig egy-kettő zakatol, csak a mindennapi kenyeret keresve meg és nem gazdaságot szerezve többé birtokosaiknak.

A pusztulás utolsó napjait is leélte már a vár és majdnem az levén róla elmondható, hogy „kő se mutatja helyét“, dolgot ad egykori mivoltának megközelítő képét adnunk.

Elvadult régen a várkert gyümölcsöse, melynek fái alúl a vár szép nagyasszonyai és kisasszonyai epedve tekintettek Gyöngyös felé a „hadak útjára“ a nagy útról, csatából visszatérő hőseiket várva, vagy kimaradásuk megsejtett okán előre keseregve.

Szóval Bene történeti hely és érdemes rá, hogy ily előkelő gyülekezetben és nagy alkalommal ünnepeltessék emlékezete. ¹⁾

Bene vajda.

(A Bene-név ősisége. Bene vajda kiléte és kora).

Benének krónika-könyvében a legrégibb följegyzés maga a Bene-név.

Pusztavárosunk határán fönmaradt ősi emlékkő ez, mely mellett föliratának kibetűzése nélkül el nem haladhatunk.

„Bene.“ — Bene ősmagyar névalak s azon eredeti személynevezetek egyike, melyeket a kereszténység is csak nagy idő után szoríthatott le a használat széles teréről. Ma már csupán család- és helynevekben él.

¹ Olvastatott a *Kárpát Egyesület* Mátra-Osztályának 1889. aug. 15-ikén a Benén tartott közgyűlésén.

Bene vára és városa tájrajzát birja gyűjteményem Káplány József munkatársam szívességből Deits J. gyöngyösi fényképiro fölvételében.

Nevünk ilyenén régiségénél fogva nyelvünk fájának egyik elhullatott, de a család- és helynevekben petrificált hajtása lévén, jelentősége is történetírás előtti számba jó és manap még alig értelmezhető.¹

A Bene ősz személynév használatára még a közepes középkorban is a haza minden vidékéről előállhatunk bizonyító esetekkel.

A régi Bene helyneveket ma már nem találjuk meg földabroszainkon mind, csupán csak Bereget, Udvarhely megyét és a kis-Kunságot hozzák a hasonló helynevek területünkkel rokonságba.

Benénk egyik előkelő szirtorma „Muzsla“ nevet visel és sajátságos, hogy a Bene-helyek rokonságát és azoknak ugyanazon néptől való származását igazolólág a Muzsaj-, Muzsla helynevek a Benének másutt is szomszédai.²

A Bene-személynév tehát régibb levén a magyar kereszténységnél és ősiségére nézve az Aba-névnél semmivel sem alábbvaló, magától érthető; hogy az területünk történetében is megfelelő jelentőséget köt ki magának.

Annyit akar az mondani, mint:

Bene teleke, „Bene szállása“, Bene ülése.

„Bene háza és laposa“ helynevek most is vannak, melyeket azonban történetírás előtt való hagyományúl nem lehet vitatni. Valószínű, hogy újabb eredetű nevek, melyek a középkorból származván, a középkori benei telep holléte tekintetében kívánnak tájékoztatók lenni.

Azt is kifejezni kívánja a Bene-név, hogy a helynek Benére lett elkeresztelésével egy idejüleg népesültek meg e ligetek és csergedező patakok a magyar ősz vallás mesés tündéreivel, gyúlt ki a messzelátó tetőkön a sz. tűz örömlángja

---

¹ Hibásan sejtí Sebők (Gyöngyös és vidéke 29. l.) Benedek rövidített alakjának; mert az Baucs, Bencse, Bense, Bencsény, Benk, Benke, stb. ősz személyniveinkkel egy hajtású.

² Például Beregben. Egy 1250-beli okiratban pedig ez áll: Bene, filius Zend de Musla. Muzslaji Zendfia Bene (WENZEL: VII. 313. l.)

és hallák első ízben visszhangos bérceink a „tüzes nap“ imá-
datos énekének mélabús dallamát:

Valamivel tápakozol, mend esupádon én hőm teremtménye;

Valamit látsz, minden tüzemnek jelentménye.

Valami eltűn, mend én fényözönömbé tér vissza,

Onnan újra kiragyog világon,

Menden világom sugara! (Karacsay-Codex.)

Mindent összefoglalva, az van e névben „Bene“, törté-
netileg elmondva, hogy Ő tudásunkra az első ura az ősal-
kotású benei várnak és fajunkbeli első hadnagya a völgy
sátorfalujában még inkább csak táborozó mint elhelyezkedett
kunpalócz Bene-hadnak, mely ha a tavasz megjött, vagy
ha a véres kard a Mátrában körülhordoztatott, fölkerekedett,
mint egy mozgó kelevéz-erdő, hogy halált vigyen a magyar
név ellenségeinek s kelet és nyugat drágaságaiból hozzon
mátka-ajándékot a „Kallók völgye“ himes¹ pártával
ékes szépeinek.

Természetes, hogy ezen történeti palást a sok Bene kö-
zül csak a mienket illeti meg.²

Sokkal nehezebb most már a Bene vitéz korának meg-
állapítása.

Lehet, hogy Edömén³ unokájának, Pata vára alaptevő-
jének kortársa vala ő és ez esetben őse fogott lenni Aba ki-
rállynak magának is.

Lehetőseges marad az is, hogy kaczagányos Bene ezen
éveknél öregebb századnak gyermeke és nem kun-palócz, ha-
nem a varkori, vagy épen hunnok idejebeli vajda volt
légyen.

¹ piros.

² Vajjon ráakadunk-e mi is Bene sirjára, mint a pestmegyeiek azon
Bene hősére, ki a X-ik század elején Zsolt alatt Olaszországban vitézke-
dett, ki lovával volt eltemetve s ruhája és köntöse Berengár fényes ezüst pénz-
zelvel ősi szokás szerint volt ékesítve (Magyar tudós társaság évkönyve
II. köt.)

³ Sokan Edömér-nek mondják, hanem hibásan, miután a bécsi császári
levéltárban levő eredeti²⁷ kéziratban „edumen“ olvasható (V. ö. KUBINYI: Ma-
gyar történelmi Emlékek 193. l.)

Ez maradhat kérdéses; a mythos, a mondák hősei korának úgy is ez a körülírása: Egyszer volt . . . Hajdában élt . . . .

Bármelyik korba helyezzük is, fajunk fia marad ő és elpusztult városunk első és legrégibb történeti alakja, kinek a kortársak elismerése ezen terület Bene elnevezésében ércznél maradandóbb emléket emelt már ezer évvel ennek előtte.

A benei őskori pogányvár.

(A ringek kora. A Mátra megerősítése. Szomszédvárak Bene határában. A benei ősvár fekvése, erősítési rendszere és romjai.)

Volt idő, midőn a mai magyar föld és ennek nyugati és keleti szomszédsága nagy darabon keresztül a rhingek vagy gyűrűerődök hazája vala.

Leghamarább a hunavar korba tehetjük azon óriás-válatot, mely a hegységbeli „ördögbarázda,“ „ördög-szántás¹,“ „ördög-gátja“ s több ily nevű szírtfalakat és az alföldség „csörszárkait“ és „ördög-sánczait“ teremtő észszel tervezte s emberfeletti erőfeszítéssel hajtotta végre.

És ezen különmemű csoda-mívek egy egészsze folynak össze, mintha csak ugyanazon agy szüleményei lennének, behálózzák a sikot csakugy mint a hegységet nagy tapasztalatú barátom, dr. Bartalos Gyula észrevétele szerint.

A létezés ezen nagy erőfeszítése, mely az akkori Hunnia-Avariát védelmi területekre osztotta, melynek őrvonalait a kő- és földvárakban védő tornyokkal: donjonokkal is bőven ellátta, — nem hagyható számításon kívül a hármás bérczek legközelebbikét sem.

Minden odamutat, hogy ekkor alakítódott át a Mátra-Bükk is önálló fellelgyárrá és mindenfelül megerősített és óalmazható tábor-teleppe.

A Mátraország ezen erősítési módszerét önálló munka készül tárgyalni és egész érdekességében föltárni.² Ezuttal

¹ Közelünkben a gyöngyösi Sárhegytető sziklás részén.

² Dr. BARTALOS GYULA fáradhatlan munka ársam és barátom éveken át sok odaadással és költséggel folytatott kirándulásaival jelentéktelen területet

elegendő, ha tárgyunkra szorítkozva, csupán azt említjük, hogy azon kor és védelmi szervezet, mely a Mátrát körülszánczoló, juttatá mostani nevéhez a „várbérczet“ is.

És ennél alig lehetne a benei vár ősisége és történeti szerepe mellett bizonyítóbb adattal föllépnem.

Dr. Bartalos helyesen mondja, hogy a Máttra a déli részen leginkább ellapul és számos völgyeiben egymaga több kaput tart tátványitva, mint a többi oldalak összevéve.

A Máttra mesterségesen e részről volt legjobban megerősítendő, mi hogy végre is hajtattott, bizonyítják a Máttraalj egész hosszának őserődítési hagyományai.

Azonban maradjunk a benei pogány vár tájékán!

A Kékes mellől huzódik le a V alakú meneteles gerincz a mély völgybe, melynek baloldali része „Kallók völgye,“ a jobbika „Csatorna völgy“ nevet visel.

A gerincznek azon része, hol a két völgy egymást jobban megközelíti, majd meg egymással kezét fog, hogy Gyöngyös felé egyre nyilottabb fensiksággá szélesedjék ki, — mondatik „várbércznek.“

Ez hagyományos név lévén, ide vagyunk utasítva kere-szendők Bene vajda pogány várát, melynek a védelmi rendszer szellemében két völgy figyelő helyének és áttörhetetlen „vas-kapujának“ kellett lennie.

Mire hogy egymagában kevés, észrevette azt már a nagy előkor okos és gyakorlati számvetése is és a Bene vár meg-kerülése és a Mátrába való ellenséges behatolás akadályozása czéljából mindkét oldalon szövetséges szomszédvárakkal aján-dékozá meg Benénket, milyenek a csatorna oldalon a „Nagy-Dobogó“, a „Kékes tető“, a Kallók völgye oldalán a Benével szemközt a „Muzsla“ és távolabb a nagyobb szabású és a tanulmányozásra hálás tárgyat nyújtó 702 mét. magasságban az „Órakó.“

Órakó mellett a nagyszerűségek iránt különben nem

kivéve, máris az egész Bükséget és Mátrát meghódította az ős régészetnek. Vajha munkáját mentő-előbb lapozhatnók!

érzéketlen hagyomány észrevétel nélkül halad el, a Muzsla alkotmányát azonban már értelmezi és kapcsolatba hozza, a mire a közelségnél fogva jött rá, Bene középkori várával:

„A Muzsla, ugymond a nép szája, a törökök táborozó helye volt és onnét ágyuzták a Bene várát.“

Szokása már az a népies Kliónak, hogy az évezredeket is a közelebbi századok ruhájába öltözteti. Még ha a cseheket emlitené a hagyomány (különben hátha ezt akarja, de nem látja kimondani?) még a történeti valótól nem járna távol; a messze időt azonban, midőn a Muzsla nevet és mostani mesterséges alakját kapta, öreg századok választják el a török világtól.

Miként már a mondottakból kivehető a várbérczen a középkorban is volt vár, mely azonban nem a pogányvár helyén, hanem ennél jóval lejjebb épülvén, méltán szentelünk külön czikket Bene őskori pogány várának.

A várbércz mérsékelt kapaszkodású második fensikján állott a középkori vár. Ezen területet a Bene vajda kora csak előretolt külérődnek, figyelő helynek fogta felhasználni, mint gyámoltalan, könnyen megközelíthető és nehezen védhető pontot és választása a meneteles emelkedés harmadik fensikjára esett, a „Vaskapu“ és „Nagy-Parlag“ között való térre, hol a gerincz már jobban szélesbedik, az oldalak pedig egyre meredebbek.

Milyennek képzeljük a maga korában ős Bene várát meg a többieket? kérdé tőlem a helyszínén Borhy Bertalan kísérő társam.

Falak, tornyok és épület nélkül való kökerítésnek. Nehezen megközelíthető ormok fensikjainál nem egyebek azok, hol a falakat mesterséges kőtorlaszok (czyklops-falak) vagy természetes szirtoldalok, a lovagtermeket kőbarlangok, a közönséges lakóhelyeket az Isten szabad ege alatt álló sátorok és gunyhók pótolák, őrtornyoknak pedig elégségesek voltak a magasabb pontok.

Hanem aztán (amire a dr. Bartalos könyve fog többet mondani) meglepő, hogy a helyi körülmények szerint mennyi

észszel és erőfeszítéssel tesznek eleget a kívánt biztonság követelményeinek; a vízben nem túlbővelkedő Mátra egyes helyein mennyi munka és fáradság árán, óriási arányú vízvezető tölcésereket és víztartó medenczéket alkotva, biztosítják maguknak az ivóvizet és igényeik korlátolt körében mennyire észrevehető a czélszerűség és a kor igényelte kevés kényelem után való törekvés!

Különben Bene nem mintaképe a pogány várnak és inkább terjedelmére előkelő.

A Bene-ősvár kapujául a „Nagy- és Kisvaskapunak“ nevezett természetes sziklagátak, szolgáltak, melyek még ma is látványos jelenség lévén, ezer és több éveknek előtte megdőbentő tömeg, igazi vaskapu fogott lenni.¹

Innen jelentkeznek a két oldalélen a titáni munkával eszközölt ciklopszfalak nyomai, melyeknek még épebb részleteiről is bajos elhíttetni az ős várak körül járatlanokkal, hogy bolygatatlan állapotban vannak.

Természetesen, mai szemérzéssel bajos ép falnak tartani azt, hol a mészragasztéknak semmi nyoma sincs, ha nem tudjuk, hogy az ősepítészet a kőbe rótt a követ és nem ragasztotta.

A vaskapu nyitván ajtót a várba, az előtte és több néven is nevezett tér (vár-piacz, „Vidék-vár,“ „Törökök piacza“) kívül esvén az erődítésen, csupán udvar-számba jó, vagy amennyiben az ős vár területén belül fekszik sem vet mint későbbi nevezet, az előkorra világosságot.

A nagy „Parlagig“ tarthatott; tehát a terjedelmesebb ősvárak egyike.

Különben szakszerű leírása Bartalos régész-tudósunk köréhez tartozván, bátran szorítkozhatom a járatlan touristát figyelmeztető egykét megjegyzésre.

A cziklopsz-kőhalmazok megdőbbsenének óriás-voltukkal.

---

¹ DEBES J. fényképező fölvétele után rajza gyűjteményemben. Fölvétetett 1889. nov. 19-én. A kis vaskapu magassága jelenleg 1:20, a Nagyvaskapué 3 méter.

Hol vágattak és mely módon szállítottak ide e rengeteg-kövek, melyek a mai mechanícának is gondot adnának? ¹

Ez ősvárban sajátságos érzés fogja el az embert. Oly nemzedék élő nyomába lépni, kiknek alkotásán az ezereken túl való esztendőknek még bőven maradt mit koptatni és őrleni!

Mert kétségkívül a kereszténykori benei várnak ez volt kőbányája és mégis nem jelentéktelen töredék a rommaradvány még így is, főleg a lovagváréhoz képest. Némely helyütt a falak még épek, az oldalbástyák kövei azonban jó részben már elhagyták helyöket és a hegyhát öregebb fáiba, vagy egymásba kapaszkodva tartanak a völgy felé vett útjokban hosszú pihenő állomást.

Az ősi építészet a hegyoldalból tekintve lényegesen többet mutat a fensík körületekintésénél.

Nagy ideje annak, hogy barbár várunk a kor szükségleteinek fényesen megfelelt; az sem tegnap volt, hogy a másik várban vetélytársa támadt, miglen hosszú időnek utánna az is elcsendesedett és a kettős vaskapu még most is áll, és romokban is többet mutat föl ős Bene vára, mint a kereszténykori fiatalabb benei, mintha csak igazolni kívánná, hogy rokon faj, oly nép alkotta azt, mely tudatával volt annak, hogy: itt élned, halnod kell!

Bene előkora a regék és mondák világánál.

(A hagyomány a történelem szolgálatában. Valódi és ál-mondák. Benéről a népirodalomban. Cseh kovácsok lakóhelye. Bábakő. Sz. László forrása. A Mátra tündére. A Nagy- és Kisvaskapu a Mátrában. . . .)

E cikkben megkísértjük megszólalásra bírni a hagyományt, a regélő mondát, bár ha annak állításai nem mindenben vágnak össze a krónikai igazságokkal, pótolhatnak hiányt és csak szemén-szedve helyeznek történeti világításba helyet és személyeket.

De mikor mégis a mondák oly kedvesek s vonzóak, mint gyermeknek a mese és férfiúnak a cseppentett igazság! Van

---

¹ A nagy Parlag 719 m. magas.

is bennök mind a kettőből, hogyha a hagyományt hamisítatlannul tükrözik vissza.

Annál visszataszítóbbak a mesterséges, mondva csinált elbeszélések, melyek nem a múltak hagyományos köveiből építenek várakat s mellé még, nem is történeti személyekkel népesítik meg azokat.

A mi Benénkről, ami ritka, egész gyűjteménye van a népirodalomnak; természetesen ezek közül nem mindenikre ütheti rá a bírálat s helyi megfigyelés a helyeslés pecsétét.

A néphagyomány történeti látóköre nem terjedelmes a benei mondákban sem. Azokban Bene előkorából csak az ördögnek és sz. Lászlónak vagyon szerepe, s azután majdnem mindjárt a török világ következik, melybe észrevehetőleg beleolvadtak az előbbi kor regéi is. A cseheket, kiknek a bronzkori kohókat tulajdonítja, szintén korokon kívül szerepelteti.

Átaljában itt is jellemző sajátsága s ismertető jegye marad a népmondának, hogy a történet idejét és valódi személyét az újabbkor ruhájába öltözteti.

Ezekben okát adván, miért lehet a mesés mondáknak helyök komoly történelmi tanulmányban, melyek között „Bene vára” is talán meghúzhatja magát, térjünk át a gyakorlati térre, és lássuk Bene krónikáját a hagyomány szóbeli adaiban.

„**Cseh kovácsok**” lakóhelyének tartja a nép Káplány József barátom szerint a Tarma (solymosi Dobogó) egyik oldalán található, de a kincskeresőktől minden részében földült bronzkori, ős kohókat. A hagyomány másutt a cseheknek támaszfalas gót egyházak építését, az egyház udvarának, temető vagy a czinteremnek várdaszerű megerősítését tulajdonítja. És itt is nagyot akar mondani, és mond is, mert csakugyan a hagyomány cseh-kovácsaiban a legrégebb Mátra-lakosok nyomai jelölvék meg, kiknek a közelben telephelyök hol volt? még nem találtuk meg; de az anyag közellételénél fogva itt

öntötték bronz harci és házi szereiket, miként ez a töredékes és maradvány-agyagmintákból még kivehető.¹⁾

Bene történetírás előtti korának legrégebbi adatát ily alakban tartja fön a népmonda.

Bábakő. A gyöngyösi határnak a solymosi és benei határokkal összeszögellő részén magában álló kőbálványok vannak, melyeknek idekerültét a hagyomány, mely már azon időkre nem emlékezik, midőn ezek az istenség képmásaiül tiszteltettek, — a gonosz szellemnek tulajdonítja.

Az ördög a gyöngyösi egyházat, tartja a népmonda, akarván összetörni, fegyverezte föl magát a Mátrában ez óriási szikladarabokkal, de tovább nem vihette. Leejtven tört darabokra.

Az ős vallás szent helye volt a Bábakő ligetes („harasztos“) tájéka. Maguk a bábakövek emberi alakjukat régen elveszithették. Talán még az első magyar kereszténység korában vétetett főlük.²

A benei mondák között sem elterjedtebb, sem kedvesebb népszerűbb nincsen a „**hármass forrás**“ legendájánál, melyet Pista korában előszóval mesélt el és később István korában hasonló lelkesedéssel írt le egyik kedves tanuló társam.³

„Sz. László épen külellenség ellen készült vezetni győzedelmes seregét, midőn hírül veszi, hogy a kúnhadak ismét betörték országába s már is nem csupán Erdélyt, hanem a szomszédos magyar földet is ellepték rabló hadaikkal.

Visszafordult azért, hogy Kopócs (Kopulcs) kúnvezért megtörje, s országából kiűzze. A Mátra-hegység alá vezette seregét.

Az ég csatornáit, már jó ideje, hogy megtagadták a termékenyítő esőt; hosszas szárazság, aszály uralgott.

¹ *Tarnahegyi ásatás* y-(MAGYAR KORNÉL-től) Archaeologiai Értes. 1889. évf. 378. l.

² Gyöngyösi barátaim szivességéből Deifs J. fényképező felvételében bírom a Bábakő csoportot, mely öt különálló nagy kőből áll és impozáns egy jelenség.

³ KOVÁCS ISTVÁN, Népújság 1874. évf. 398. és 405. ll.

A cseplyés erdőségben, hol László hős magyarjaival táborot ütött, hiányzott az ivóviz, s ha kutakat ástak is vagy épen nem találtak vizet, vagy pedig az annyira rossz és posványos volt, hogy a jó víz hiányában különféle ragályos betegségek kezdtek lábrakapni.

A kúnserég azon helyiségeken alúl terült el, hol most Nagy-Füged község áll s miután rablásaikkal nem hagytak fel, a magyaroknak vagy megütközve visszaverni s szétszórni kellett a pusztítókat, vagy a szükségben kényszerülve visszavonulni s alkalmasabb helyet választani a megütközésre.

E kettő között volt a választás.

A vezérek ideje-korán felismerték a rossz körülményeket, de László híre s tudta nélkül mit sem tettek.

A magyarnál „a legelső ember a király“, adjon azért tanácsot a király: mi legyen a teendő? S amint gondolák, úgy tettek. Közös elhatározással László sátora előtt gyülekeztek egybe.

— Uram király! szolt tisztelettel meghajtva magát a belépő vezérek között az első, néped a szomjúság miatt vész, tanácsodat s parancsodat jöttünk kérni, mit tegyünk?

— Szomjaztok? — szolt fájdalommal a király, s gondolatokba merült.

Aggodalom szállotta meg lelkét, s a vidám kegyes vonások, melyek különben oly otthonosak valának a vezérnek szemében, eltűnni látszanak arczáról. Látszott, hogy keblében kedves népének sorsa keserű fájdalmakat támaszt; látszott, hogy önmagával küzd.

S még várták a vezérek, midőn megszólal: „Ne féljete (ugymond) magyarjaim! Isten keze ott van legközelebb, hol a veszedelem legnagyobb!“

A csüggedő vezérek a király szavaira visszanyerték bátorságukat s követék őt, ki e közben felkötven kardját, parancsolá, hogy utána menjenek.

Mily szép látvány! Elül László, külseje az oroszlanerő s a méltóság vegyülete; termete oly magas, hogy vezérei között vállaitól fogva kilátszik.

Nevezhetné-e magát magyarnak ama vezér, ki őt követni és neki engedelmeskedni vonakodnék?

Szótlanul szalad azért utána a vezérek kis csapata, a nélkül, hogy csak sejtené is az elüллépdelő király szándékát.

Két magas hegy által összeszorított szűk völgyön vezet útjuk s elérnek egy sziklafalhoz.

— Mi legyen tehát kérelmetek? akarom hallani! szólt László a környező vezérekhez s megállott.

— A vitézek szomjaznak, urunk király! vizet óhajtanak, felelének egyszerre s kíváncsisággal várták a törtérendőket.

Csend lett; megszűnt a fák lombjainak kellemes zúgása is; az erdők vig zenészei, a madarak, mint parancsszóra hallgattak, hogy az összes természettel csodálják és láthassák, mit tesz a király.

Csak László kardcsörrenését visszhangozták sokszorosan a magas bércek, ki letérdepelve, imára kulcsolá kezeit.

Kis vártatva fölkel, kardját kihúzva, a sziklafalon, kevés távolban egymástól, három szúrást tesz. A szikla, mint puha föld enged kardja hegyének, meghasad, s ime a legtisztább forrás-víz jön ki bőven a nyílásokon!

— Itt a víz! (a vezérekhez fordulva) hangzott ajkairól az öröndetes szó. Tekintetéből s arczáról olvasható volt az édes öröm, melyet érzett, hogy nem csak királya, de jötevője is lehet nemzetének.

— Szűnjetek meg (folytatá) félmi és aggódni vitézeink sorsa miatt. Parancsolom: vigyétek meg a hírt, hogy e víz folyini fog az egész táboron, s nem lesz többé hiány, mig el nem távolítjuk a pusztító ellenséget.

A vezérek úgy, amint meghagyá, siettek tudtúladni bajnok társaiknak, hogy ne békételenkednének, a sokáig nélkülözött jó vizet nem sokára ihatják. De a víz, mint rohanó ár gyorsan eljut a mostani Bene folyó medrén a király minden katonáihoz s felüldíti a lankadt vitézeket.

Hogy azonban a kunok ne ihassanak belőle, folyása csak addig tartott, meddig a magyar sereg feküdt. Itt a mai Nagy-Füged község alatt nem levén rendes folyása, széteszlott s a

szárazság miatt meghasadozott föld alá került, mint a monda megjegyzi, csodálatosan eltűnt; a föld teljesen beitta.

A Bene vize, jelenleg is csak a Nagy-Füged alatti térségig bir rendes mederrel, hol is, főleg nagyobb vízáradások alkalmával néhány négyszög mértföldet magábfoglaló térséget önt el egészen, s a víz aztán lassanként részint pedig lassú folyással elhúzódik, vagy egyes helyeken mocsárokat alkot.

Ez a „Hármas forrásnak“ különösen a gyöngyösi népnél általánosan megőrzött története, s alig van apa, aki gyermekeivel megfordúl a nevezett forrásnál, szent lelkesedéssel ne tudná elmondani az itt elbeszélteket. De sőt azok, kik a hegységet évenként többször bejárják, visszaemlékezéseikben soha nem feledik a Hármas forrást, melyet csak azért is fölkeresnek, hogy elmondhassák, miszerint ismét ittak ama forrásvizből, melyet sz. László kardjával a sziklából fakasztott.“

Habár ez elbeszélés nem a mondák nyelvén szól, de mert az élő hagyományt szólaltatja meg, e legendát oly értékesnek tartjuk, hogy a bírálat szigorú mértékével azt sem magunk meg nem közelítjük, sem másoknak nem javasoljuk.

E monda lélekemelő talizmánja volt Gyöngyösnek és lehet ismét Benének is.

Amely hely hagyományait visszaszerezhetetlenül átengedte a feledésnek, öntudatlanul bár, jövőjét tette kockára.¹

„**A Mátra tündére** vagy a tatárpusztító hősléány“, melyről regélője azt mondja: hogy a Mátrában halotta azt a benei malomban csendes holdvilágos éjjel, szép tavaszi éjszakán.

E szerint Bene vára a másik Vaskapui várral egy idejű szomszédvár lett volna. Felében a két várnak egymáshoz való viszonya, felében a vaskapui vár ostroma a tatárok által vagyon benne regényesen elbeszélve.²

¹ Igen csinos mult századi képét láttam e legendának a benei kápolnában, mely, ha jól emlékezem, a gyöngyösi Orezy-család ajándéka.

² Fejezetei a következők: A Kármán és Zuzó család megismertetése.

Kár hogy nem népmonda, hanem költemény s mint ilyen sincsen Benére szabva, hanem csak ráerőszakolva.¹

„A nagy és kis várkapu a Mátrában, vagy aki másnak vermet ás, maga esik bele“ czim alatt az őskori Bene-várnak ad szerepet a hagyomány²

E rege megfejtését igyekszik adni a nagy és kis vaskapu, törökök piacza nevezeteknek, s az elbeszélést a török szaladó világba helyezi, mikor a Mátrában, annak ember által nem járt vadonában, egész helységeknek népe elbűjt vala.

Nem maradt ekkor lakatlan a vaskapui vár sem:

Éppen így a Mátra sűrű erdejében,
A Bene-vár-romnak nagyon közelében
Van egy tisztás tér, a melyen akkortájtban
(Miként most is fennvan a szájhagyományban
Emléke) öt vagy hatezer ember lakott,
S a törökök elől elfutva, alkotott
Itten várost, melynek két végén vaskaput
Erős zárral tettek, ezekhez csak egy út
Vezetett a Mátra hegyének aljából.

.....
A Gyöngyösön lakó török basa tudta
Hogy a nép kinsseit a Mátrába hordta;

Az öreg Kármán halála és leányának mint árvának hősie fellépése. Találkozás a medvevadászaton s ottan a hős leány viadala az óriás medvével. Pethur pásztor jó szóért beáll a várúrnő szolgálatába Etelka kezéért. A tatárok betörnek Magyarországra, Bella készen várja őket jól biztosított vaskapui várában. A három orru khán megjelen vad esordáival a vaskapui vár előtt. A vár egy évig ostromoltatik. Pethur hogyan menekül a várból, hogy segítséget hozzon? A vár Zuzó és Pethur által felszabadítottatik, s a tatár hadsereg megsemmisül. A megszabadított vár alatt a felszabadított és felszabadító sereg találkozása. Szíringa kun menyecske elbeszéli, mint szabadul ki Pethur a khán körmei közül. Mint lesz a harcias délezeget Bellából szelid Etelka, s Zuzó miként csalatkozik. Két szerelmes pár lakadalma egyszerre. (Családi Naptár 1864. évf. Nagy Képes Naptár 1865. évf. Tatár Péter: A Mátra tündére, vagy Bella a tatárpusztító hős leány 13 képpel stb.)

¹ Káplány József t. barátom figyelmeztet, hogy a Mátra tündére a „Decameron“-ban 1859-ben közlött: „Az istenhegyi székely leány-nyal“ nem csupán meséjében, de jó részben szövegezésében is összecság.

² Tatár P. Rege gunyhója 9. sz. és Káplány József jegyzetei.

De bármily portyázó csapatot küldött el,
Hogy e rejtekeket ottan keresse fel,
Nem tért azok közül egy sem többé vissza,
Mert eltévedének, és verőket iszsza
A Mátra pázsítja, mivel a hegyekről
Láthatlan kéz által lelökött kövektől
Agyon sújtatának.

Hanem akadt végre is áruló. Némelyek szerint egy elfogott vén lány (mások szerint egy önként jelentkező vén banya) személyében.

Mi maradjunk a vén lánynál.

Illő jutalomért kész volt a rejtekutat a török vezérnek elárulni. Elvezette a várbérczre s onnét a kis vaskapuhoz s az árulás végre lett hajtva. Erre a török vezér azt kérdi a vén leánytól: Nohát mit adjak én neked? „Amit érdelek“, mond a vén lány. „Szivesen“ mond a török vezér s kihúzáván kardját, fejét vevé.

A hagyomány még sírját is tudja ez áruló palócz leánynak. A kis vaskapun belépve a köhalmazból egy sugár csipke fa van kinőve. Ez sirja a boldogtalannak. „Most is ott van a tér, melyen e történet ezelőtt több századdal ekképen esett. A vaskapunak szárnykövei most is félig fenállanak.“

* * *

Nekem úgy tűnik föl, mintha negyedfél századdal lenne fiatalítva e monda s abban nem a török, hanem a nagy tatárjárás legendája szólalna meg. Az ős benei pogányvár akkor még biztos védhelyül ígérkezék és nyújta is menedéket az árulás pillanataig. Ennek csak a tatárkorra vonatkoztatva, lehet jelentősége. A leányárulásban észrevehetők egy tra-goedia erős vonásai. Az áruló vénhedtsége, a szójátékos befejezés szerintem népies járulékok, melyek már mondánk átalakulási korából valók.

„**A Mátra remetéje.**“¹³

A Mátra ezen remetéje Valgatha cseli vezér lett volna. Ki többi gonoszságai között leszúratván a tündér szép leány

¹³ Tatár P. Rege Kunyhója 3. sz.

jégysesét, elraboltatta és Dédes várába viteté a szép Ilust, honnét idők multán falujába megörülve került vissza. Jegyese Dezső kiépülvén halálos sebéből, bosszút esküdött. Dédest meglepve czimboráival, Valgathát két szeme világától fosztja meg.

„Sok esztendők múlva egy vak remetére
Bukkantak a Mátra hegyek tetejébe,
Kinek a szakálla olyan hosszú volt már,
Hogy a földet érte, feje kopasz volt már.

Majd tíz évig ült így ez a vak remete stb.

*

Nem tartható nép-mondának, s még ha az lenne is, inkább a Bükk, mint a Mátra remetéje marad ő, kit nem a vörösmarti, hanem a szentléleki barátok tartanak étellel és vigasztalással.

A Benéről szóló monda-irodalomban találunk még sok más kedves olvasnivalót. Mint:

Bene-vár (Sebők László kiadatlan irodalmi hagyománya.)

A benevári biztos magány, vagy a két anya története
(Családi Naptár 1859. évf.)

A benei remete, Sebőktől „Gyöngyös“ 1877-ik évfo-
lyam.)

Mások talán itt még nem zárnák be a monda-sort. Én azonban már kifogytam s lehet hogy sok élő, idevaló rege hiányzik e töredékes gyűjteményből.

Ami a fönnebbi hármat illeti, azok részint történelmi dolgoknak rege-alakításai, historiás énekek, részint nem a népmonda mezei virágai, hanem a műköltészet melegházi plántái és illat nélkül való csinált virágok.

Nem véletlen dolog azonban az a jelenség, hogy a regelő mûzsa szellemétõl ihletett hagyomány annyi legenda- és

mondával veszi körül Benét, hogy elég bőven talál szedegetni valót annak mezején még az állhagyományok múzsája is.

Az Abafia-Csobánkák. ¹

(Az Aták ősei. A hatalmas nemzetség ágazatai. A Csobánkák: Örökségi osztályuk. A vörösmarti Kolostor. Elzülleszték.)

Köztudomású dolog, hogy Kievnél kun-palócz vajdák, akik ellenségekből jóbarátok lettek, csatlakoztak volt hazátkereső ősainkhoz és hogy ezeknek ketteje (talán egyszersmind testvér-atyafiak is:) Edő és Edömén a Mátrában kapott nagy földet.

Ők az Abanemzetség ősei. ²

Az Abák nagygazdag nemzetségeink egyikének tarthatók. Alig akad árpádházi király, aki őket ne adományozta és alig van vármegye, ahol lábukat meg ne vetették volna. A központ azonban, kegyeletök és büszkeségük tűzhelye mégis a régi „Újvár“ megyének mátrai része: az ősi fészek maradt.

Hanem hát az Aba-had önérzetes is volt mindig. Önérzetes arra, hogy ősnemzetség; rá tartó arra, hogy királyi sarjadék. ³ És talán ez volt az ösztön abban, hogy a történeti szereplésből soha nem esett ki. Helyes vagy helytelen mivelkedésökről minden század krónikásai találnak följegyezni valót.

Bene birtokosaira azonban még sok ideig bajos marad a gyöngye történelmi világítás mellett ráismernünk.

Csak nagy idők múlva, mikor az Abák vármegyéje: az óriásnagy Újvár föloszlott természetes részeire ⁴; mikor a nem-

¹ Az Aba-czímer Abaujmegye címérében látszik hamisíthatatlauúl fönmaradottnak.

² Az Aba-nevezet az ős magy. világban szélte en használatos név lévén, minden Abafi nem veendő egyszersmind Abanemzetségűnek. Teszem azt, a monda szerint eleventen eltemetett tomaji bessenyő főnök is Aba volt, Tomaj-Aba (a Névtelen kéziratmásolatában Tonuz-Aba,) akiről pedig tudjuk, hogy a Tomajnemzetség őse.

³ Közmondás is maradt fön róluk. „Rátartja magát, mint a kompolti kisasszony.“

⁴ Abaúj, Heves és Sáros megyékre.

zetségből új családok sarjadzanak ki. Abaújban az Omodék, a sárosi Lipóczyak és Hevesben a Kompoltiak, — látjuk fölismerhető közelségben Bene várának urait, a Csobánkákat is. Mi az utolsó Árpádok korában történvén, emelkedésöknek nem, csupán bukásuknak lehetünk megdöböntett tanúi.

Ezen Csobánkák birtokolják Gyöngyös vidékében az első megszállás helyét, gyakorolják a sári monostor kegyúri jogát s eszerint őrei is a nemzetség drága örökének: Aba király hamvainak.

Mindez a Csobánkáknak némi előjogot és a többiek fölött való elsőséget látszik kifejezni.

A benei lovagvárnak első ismerős ura Csobánka. Ezen nevezetet a nemzetségben, miként azt egy mátraalji (puszta-) falu bizonyítja, nem ő viselte első ízben. A nagy tatár járás után élt s lehet hogy egyuttal kiépítője is lovagvárunknak, melynek 1301-iki fatornyai a tatárjárás előtti kezdetleges állapota és a romok hamaros kiépülése mellett egyiránt tanúskodnak.

Egyéni kiválóságának bizonyosságát abban tapasztaljuk, hogy neve még unokáiban is élő maradt, akik közönségesen csak Csobánkafiaknak vagy Csobánkáknak neveztetnek, mi a középkor szellemében sokatjelentő.

Alatta jött a benei vár az „ágasival“ rossz szomszédságba, emennek birtokosa királyi adományból István a Domonkos fia levén a Rátold nemzetségből, ki az abanemzetiségű Vathafia Lászlót, az „ország ellenségét“ elfogván, István királyhoz küldé, mint foglyot, aki hűtlensége miatt (mert talán az öreg Béla királylyal tartott) lefejeztetett. Miért is Ágasnak új várua az egész Aba nemzetség örökös haragját zúditotta a fejére.

1265 előtt történtek meg ezek, tört ki a torzsonkodás, kezdődött meg a gyűlölködés, melyre bennünket maga István király teszen figyelmetessé.¹

Ha az Ágasvár „új“ gazdájának az egész Aba-had

¹ WENZEL: Árp. újköv. X. 545. l.

felmondotta a barátságot, a Csobánkák sem vonták ki magukat s Ágasból és Benéből ellenséges „két szomszéd vár“ lett.

Lehet, sőt valószínű is, hogy ezen gyűlölködés szálaiból kezd szövödni a Csobánka-tragöedia, melynek csak utolsó felvonásai állnak előttünk történeti világításban.

De erről csak később!

Csobánka mátraalji nagy birtokos volt. Javai fiai között, akik ketten voltak,¹ osztályra kerülván, János ispánnak² jutott a benei rész, a másik darabban Péter lett az örökös.³

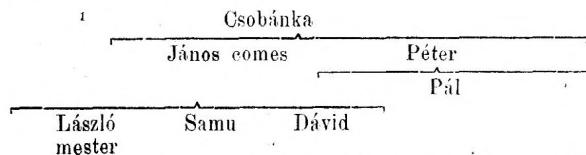
Péternél fiatalabb fogott lenni Csobánka János, miután az ősi joggyakorlat szerint mindig ezt illette az ősi tűzhely birtoklása, mely ez esetben várunk volt.

Csobánka János markos legény volt. István király, kinek zászlaja alatt hadakozott Halász helysége adott neki pecsétes levelet és midőn a beiktatásnál az egri káptalan embere a diáklevél értelmét magyarul is megadta, csodálkozva hallák a jó halásziak, hogy újföldes urok az isszaszegi csatában három vitézt fogott el egymaga s adott át a királynak.⁴

Nincsen rá adatunk, de bizonyosan ott volt, midőn V. István király a család hajóhalmi birtokának síkján kis országgyűlést tartott.⁵

János ispánnak három fia volt.

A legnyugtalanabb Abavérnek köztök László lovag bizonyosodott, ki veszedelmes kalandokra adta a fejét.

¹ Így nevezettek az Árpádok alatt a lovagok. Napjainkig csak a „főispán“-nevezetben maradt fenn előkelő, magas jelentőségében.

² Karácsond, Adács, Zsadány, Kürth, Csobánka, Hajóta és Lak lettek Péter-birtokok.

³ Kútöfinkben János érintve van: Cod. dipl. IV. 3. 416; VII. 1. 345; Árpádok. újk. VIII. 390. 11.

Péterről olvashatni Árp. Újok. X. 379. l.

⁵ FEJÉR Cod. dipl. V. 1. 156. l.

1299. nyarán történt, hogy Rafain bánnak, a Debreczen urának jobbágysai közül néhányan valamely vidéki vásárról hazafelé tartottak. Debreczen akkor is „jó föld“, lakosai vagyosak voltak, kikkel találkozni egy középkori rablócsapatnak több volt a kirablás megejtésére csábító közönséges kísértésnél.

Mi útja volt erre; mely szándék vezette ezen útjában? nem tudhatni; úgy esett azonban, hogy László mesterünk fegyvereseivel Kakatnál (Bihar) összeakadt velök, rájuk is tört és három Debreczeninek megölése és hatnak halálos megsebesítése után kétszáz márkára becsült zsákmányt szerzett magának.¹

Bizonyára nem visszakivánni való idők valának ezek, melyekről az egykorúaktól szomorúan értesülünk, hogy a gonoszság fölbújzánzott és a jobb időkre érdemes III. Endre király egymaga állott az igazság útján.²

Hanem „kapcza betyár“, községes „rablólovag“ László mester még ekkor nem volt, ha később azzá lett volna is.

A közönséges rablás céljából elég lett volna neki a budakassai ország-utat elállania a Mátra alatt.

Nagyút (most puszta) úgy is az övék volt.

Lászlónak Biharban való megfordulása azon mozgalommal lehet kapcsolatos, mely III. Endre ellen irányúlva, központját a biharmegyei Adorján várában bírta, mely 1296-ban a király által ostromoltatott is.

A benei lovag talán ezen támadás által még csak nem is annyira útravalóval akarta magát ellátni, mint inkább az ellenpárt főemberén bosszúját tölteni. De maga a megtórlás engesztelhetetlen keresése is mutatja, hogy László merész tette nem közönséges rablás vala, hanem politikai vagy éppen családi gyűlölet bosszúkísérlete, melynek visszaadásában aztán a sértett fél sem kimélte fáradságát.

De Csobánka Lászlónknak keményen is meg kellett vakmerősége miatt lakolnia. Rafain bán a jobbágysain ejtett sére-

¹ Anj. Okm. II. 30. l.

² U. ott 31. l.

lem megtorlását kérte a királytól s III. Endre törvénybe is idézi László urat, hanem az meg nem jelen s nem is küld; elítéli tehát őt és pedig mind jószág-, mind fejvesztésre; de ő az ítélet végrehajtásának ellenszegül.¹ Bajos is lett volna most már megadnia magát.

Ez időtájra (1301.) esik megosztakodásuk az atyai birtokokon, mibe már talán inkább csak önfentartási ösztön, mint szükségből mentek bele.²

Mely birtokba lépett a testvérek egyike is, másika is rövid időre, nem érdekes azon értesülésünkhöz képest, hogy Bene és Gyöngyös közösnek maradt.

László mestert dicséri az okirat, hogy Gyöngyösön (úgy látszik nem régiben) az „Úr testéről“ nevezett kápolnát a saját költségén építette.

A Csobánkák különben együttesen is ráléptek az alkotás terére.

A két Csobánka-ág (tehát Péter is hozzájuk csatlakozott) alapját veté meg 1304-ben (úgy látszik Lajos, a jámbor visontai plébános ösztönzésére) a vörösmarti pálos kolostornak és azt elég bőkezűen ellátják.³

A szerzetes testvérek, miként rendesen, úgy itt is azon missiót kapták, hogy a nemzetség elhunyt eldődeinek nyugodalmáért s az alapítók jólétéért imádkozzanak. E jámbor barátok azouban már megkésték abban, hogy e hivatás mindkét részének haszonnal megfelelhessenek:

A Csobánkák már menthetetlenek valának.

Csobánka László peres dolga sokáig egy állapotban hagyatott. Húsz év eltelt és az ítélet még sem volt végrehajtva. Azt hitte volna az ember, hogy abban is marad már, hanem a megbántódott gőgös Debreczeniek üldözése, a királyválasztó

¹ Árpádk. Újokm. X. 371, 372. H.

² „Az Aba nemzetségből virágzott Csobánkafi JÁNOSNAK, LÁSZLÓ, SAMU és DÁVID nevű fiai között 1301-dik évben az Egri Káptalan előtt Gyöngyösről és más örökségekről költ Osztálylevél“ (Tudom. Gyűjtem. 1835-ik évf. II. 71. stb. I.)

³ KANDRA. Adatok az egri egyházm. történelméhez II. 206. I.

pártok tusáinak és megmérkőzésének ideje alatt csak szünetelt. Nem maradt abban még Rafain a szőrényi bán halála után sem, mert akkor meg Dósa nádor tette magáévá az ügyet, a meghaltnak legközelebbi rokona és birtokörököse.

László lovag makacson és megnem törve szállott sírjába, miként látszik még 1301—4 között. Kora halála rosszkor jött és Samu testvérét rántotta bele a bajba.

Utoljára az 1322-ig húzódó pör Károly Róbert király azon ítéletével ért véget, hogy javait maga Samu is elvesztette; de csak egy harmad részben, két gyermekének maradván a többi.¹

Dehogy harmad része volt csak veszendő! már készülöben volt az egészre a királyi adománylevél kiadása.

A Csobánkák kikiáltott honárulók voltak vala már nem kis idő óta és perüket is csak látszólagos komolysággal tárgyalta a királyi környezet.

Károly Róbert királynak rozgonyi győzedelme már 1312. jun. 15-ikén örök időre eldöntötte a Csobánkák sorsát.

Ott voltak ők is trencsényi Csák Máté és az abaúji Omodék párthívei között a nagy megmérkőzésnek és a sokáig sikeres erőfeszítésnek végzetes napján, és talán Dávid Rozgonynál el is esett, mert többé nincsen róla sem szó, sem emlékezet.

Érdek és indulat csoportosították akkor is a pártokat és ők, ők indulatuk után haladtak, azt tartván: oldalamnál jóbarát, szembe velem ellenség!

Szörnyen tevékeny párthívek lehettek pedig a Csobánkák! Vesztőket érezték.

Szántszándékkal nagyított és ellenséges indulattól sugalmazott lehet a királyi pecsétetes levélnek ellenök való kifakadása, hogy: „Csák Máté segítségével megbecsülhetetlen károkat, iszonyú pusztításokat, számtalan gyilkosságot, temetők és egyházak feltöré-

¹ Anj. Okm. II. 19. 28. II.

sét, özvegyek és szűzek meztelenre való vetkeztetését művelték volna számanélkül való esetekben.“

Ők a kápolnaépítők és monostoralapítók!

Az oklevél elhallgatja, hogy az ellenpártiak iránt voltak csupán (ha voltak) ilyen fene-gyerekek, és hogy a hasonló dolgok csak kölcsönbe mentek.

Bene ennek daczára még mindig nem tartható rabló várnak.

De ha a király beszédében nincsen nagyítás, borzasztó tervek kovácsoló műhelye lehetett a benei vár s a Bosszú és Nyakasság oly tüzet szítottak benne, mely mielőtt elaludt volna, előbb elhamvasztotta magát a család százados fészket, Benét is.

1304-táján már Róbert király Tamás nevű főember-szolgája kezdi viselni a „hasznosi vár castellanusa“ czímét.

E távoli szomszédság Benére már nem jó szomszédság volt.

1320. aug. közepén ostromolja ki Dósa a büszke és hatalmas nádor-, ki rovását, miként láttuk, el nem veszítette, — Sirok várát.¹

És bajos lenne elhiinni, hogy Sirok falai alul nem Bene alá vezette volna seregét és sok keresztrel ékes zászlaját.²)

A Csobánkák csillaga leűnt, maguknak pedig végkép nyomát veszítjük s a veresmarti pálosok alapítóikat az utolsóig a halottak sorába jegyezheték, nem jólétökért, hanem lekinyugalmukért tartván esdő könyörgéseihez naponkint.

A Szécsényiek oroszlánja.

(Széchenyi Farkasfia Tamás czimere. Díszere és viselt méltóságai. Jellemének árnyalata. Gyöngyösi kulcsos várossá teszi. Családja.)

1327. május 21-én adatott ki a királypecsétes irás, mely a Csobánkákat földönfutókká tette és Bene várának más bír-

¹ Anj. Okmt. I. 503.

² L. „Magyar Heraldika VI. tábla 58 sz. alatt közlött czímerét.

tokost adott a hős és nagytekintélyű szécsényi Farkasfia Tamás személyében.¹

Bene vár tornyán ezentúl a Széchenyiek oroszlán-czímeres zászlaja lengett.²

Csobánka Samunak csak azon vigasztalódása maradt, hogy Bene nem ment át sem a Debreczeniek, sem a Rátholdok birtokába.³

Ki volt Szécsényi Tamás?

Az adományozás korában az ország zászlósa (nagyságos) erdélyi vajda és szolnoki főispán.

„Rozgonyi hős“, a király szava szerint: „hadi borostyánnal koszorúzott“⁴, „az állhatatosság edénye“; Visegrád megvivője és mint leánykérő követ eszközlője a király második házasságának, — kire bőven is áradt a királyi kegyelem:

1313-ban lublóí várnagy.

1319-ben aradi, bácsi, szerémi főispán, a kunok bírāja, hasznosi és solymosi várnagy.⁵

1321-ben a királyné asszony tárnokmestere és az imént említett vármegyék főispánja.

1321-ben erdélyi vajda szolnoki főispán.

1335-ben vajda és szülőmegyéjének, Nógrádnak főispánja, s erdélyi vajda 1342-ig.

---

¹ Anjkori Okmt. II. 280. l.

² Tamásnak országbirókorai pecsétje, levén sisakezímer, a sisakból kiágaskodó nyelvét kiöltő oroszlán, kinyújtott első lábainak egyike a pecséten már ki nem vehető, körirata: S COMITIS THOME IVDICIS CVRIE DNI REGIS (1349—1354.)

Vajdakori (1321—1342) S THOME VOYVODE TRANSILVANIE ET COMITIS DE ZONUC köriratú pecsétének czímeres paizsa tetejéből kinövő fésű-alakú serényes oroszlán látható.

³ Farkasfia Tamás czímerében nem hiányzanak az Abaszármazásra való részletek és heraldikusaink között többen Aba-ágnak is tekintik (L. „Magyar Heraldika“ 97. l., ábrája (1321—1342-ből) u. o. VIII. T. 73 á alatt és NAGY IMRE Archaeologiai Értes. XII. évf. 252. l.) Azonban a Genealogiai társulat irányadó körei nem tartják Tamást Aba-rokonságnak.

⁴ „milicie laurea coronatus.“

⁵ Heves és Bihar megyékben.

1349—1354. országbíró kevei, majd thuróczi főispán.

Hanem oroszlán-része volt a zsákmányban is, minek igazolásául elégnek látszik itt csupán a Hevesben és Neográdban nyert adományokat érintenünk.

1321. Pétervásárát, Ivádot, és Erdőkövesdet kapja (Peturvasara, Ivad et Knesd), melyek hajdanta Ernebánei, utána fia István nádor tulajdonai voltak, kinek fiai rossz főre tapodván, a Csobánkák sorsára jutottak.¹

1323. Somoskövát és álladékát.

1324. Rimócot és Lapujtót.

1327. Hollókő várát és tartozékát, Boglaskővára uradalmat nyeri királyi adományúl.²

És a trónálló főurak közül nálánál senki sem állván közelebb a királyi családhoz (mely az utóbbi időben gyakran méltatja a proximus atyafinevezetre is), nem csoda, ha a királynak nem egy ballépéseért a kortársak őt róják meg.³

Különben sem volt mentes korának hibáitól nagy tekintélyű erdélyi vajdánk sem.

András, a nógrádi Poghi Endre unokája, testvérei s egyéb rokonai nevében, kik annak idejében trencsényi Csák Máté táborában vítezkedtek, még harmincz esztendő múlva is keservesen tiltakozik, hogy (az akkor már néhai) Szécsényi Tamás erdélyi vajda minden jószágát lefoglalta nemcsak, hanem ezenfelül mindenökből kifosztott atyafiait és rokonait, számszerint tizenegyet, agyonkínóztatott, halálra éheztetett; ő neki is szeméit kiszúratta s egyik kezét megcsonkította.⁴

Ezen Farkas-fia Tamás lőn a Csobánkák után Bene váranak ura, melynek a többi várai fölött vadászó rengetegei miatt fogott elsőséget adni.

¹ Egri kápt. országos levéltár AB jk. 11. sz.

² Anj. Okmt. II. 65. 134. 285. 287. 290. 294. 296. 299. II.

³ Milyenek a Záh-nemzetség kiűztását célzó szentgyörgynapi végzés (1330) és a Bazarid ellen viselt szerencsétlen kimeneteli hadi vállalat. (Thuróczy krónika.)

⁴ PÓR ANTAL: Trencsényi Csák Máté 128. l.

A benei vár elég félreeső és eldugott volt arra, hogy abban kipihegje munkás hadi élete fáradsalmait.

Gyöngyös tapasztalá is nemsokára, hogy földes urában hatalmas emberét tiszteli az ország. 1335-ben a még be sem iktatott benei várúr a királytól kinyert szabadalomlevéllel szerzett a gyöngyösieknek nagy örömet és sok munkát, és költséget.

Gyöngyös kulcsos város lett és a király beleegyezett, hogy a kis fürge hely kőfalakat, védő tornyokat, őrhelyeket és kapukat állíthasson a maga ótalmára.¹

Tamás vajda falakkal és őrtornyokkal vevén körül Gyöngyöst, alig lehet megengednünk, hogy magát Benevárát már előbb ne csinosította és meg ne erősítette volna.

Midőn a benei várbérczről széttekintvén első ízben, látám Gyöngyöst a fensik lapályán elterülni, eszembe jutottak az idők, midőn e magaslat még ura volt Gyöngyösnek s midőn madártávlatból is csupán hódolatteljes tekintettel meré azt megközelíteni; eszembejutott a bajor Neustadt város keletkezésének történeti legendája.

Nagy Károly nejjével, tartja a német monda, e helyütt lakott hegyi várában, mely alatt elragadóan szép völgy terült el. A gyönyörű, de lakatlan táj láttára egy alkalommal azon ohajtását fejezé ki a bájos királyasszony, hogy szeretné ott egy várost látni, de a mely szívalakú legyen. És a város meglelt és szívalakú maradt egész az újabb időkig: védő falainak szétbontásáig.

Midőn Gyöngyös iránt oly nagylelkű érdeklődést veszek észre Tamás vajdánál, kinek fényesebb várai is voltak a Benénél, akinek áhítozván Oláhország vajdaszékére is, dicsvágya sokkal nagyobb volt, hogysem annak szomszját a benei sz László források hűs vize elolthatta volna, — Gyöngyös városának pártolásában szabad legyen női jóakaratot, szívügyet sejtenünk.

E sorok megírása után jöttem rá, hogy teremtetett Tamás vajda több más városokat is, hasonló szabadalomlevelet eszkö-

¹ 1334. FEJÉR Cod. dipl. VIII. 3. 716.

zölvén ki Szécsény és Rimaszombat helységeknek¹; de ez csak részben módosítván föltevésemet, nem tilt el attól, hogy futólagosan, amennyire az okiratok hallgatása mellett tehetni, családját is számba ne vegyük.

Ki volt Farkas-fia Tamás felesége, — minden utánjárásom mellett sem tudhattam ki.

Ha a hazai oklevelek hallgatását adatúl vehetni, nejeül a Beatrix vagy Erzsébet királynék kíséretéhez tartozott külföldi hölgyek egyikét, kinek kellő dícséreteül fiai szolgálnak, kell tartanunk.

1334. Miklós fia már a királyné étekfőgője (dapi-ferje), Mihály, kivel még találkozunk, már az előző évben pozsonyi prépost, Gáspár és László fiait,² kik nagykort nem igen értek, hol temette el? — nem épen a gyöngyösi sz. Bertalan egyház főoltára alatt aluszzák a halál hosszú álmát? — bizonytalan.

Tamás kevés minden kiválósága mellett arra, hogy sikerreit egyedül reá vonatkoztassuk s talán abban sem hibázunk, ha ezen jó szellemében sejtjük Gyöngyös ismeretlen jóltevőjét is . . . .

Tamás vajda Bene történeti alakjainak legnépszerűbbike. Farkasi Tamás vajda név alatt minden gyöngyösi ismeri.

A Gyöngyös címere is a Tamás vajdáé akar lenni, csak hogy itt nem oroszlán szerepel, hanem a farkas valószínűleg azon félreértés következtében, hogy családja Farkas családnak tartatott, noha csak atyja volt Farkas (Volfgang) és ő Farkasfia (filius Farkassi.)

A hagyomány erősen bizonyítja, hogy neki leghivebb emberei a gyöngyösiek voltak és abban a háborúban is mellette harczoltak a király mentésére bátor a maguk urai ellen.

¹ Anj. Okmt. III. 71. 73. II.

²

Tamás	vajda			
Miklós másként Kónya Bán	Mihály pozsonyi prépost, egri püsp.	Gáspár	László	

Szinte rosszúl esik meghazudtolom a helyi történeti hagyományt, mely szerint a Csobánkák trencsényi Máté biztatásaira hajolván, seregeket gyűjtöttek s közel Kassa városához a Rozgony mezején tábort ütöttek. Ezen tábor ellen Farkassy Tamás Erdély ország vajdája a királynak hive, a gyöngyösieket is fegyverfogásra felhíván, miután ezek seregestől tódultak a vezér zászlaja alá, ezeknek segítségével a pártütöket éjjeli időben, hold újulásán megtámadta, őket szétverte. Csobánka Jánost, mint földes urukat a gyöngyösiek az agyonveréstől ugyan megkimélték, de őtet is elfogták és Farkassy Tamásnak, mint rabot általadták (Horner: Gyöngyös városának leírása 6. l.)

Hát még ha tudná a hagyomány, hogy Tamás vajda Bene határainak kibővítésén mennyit fáradozott!

A Solymosiak.

(Solymos. Solymosi nemések. Multjok emlékei. Solymos és Bene határvillongása a „Tagadó teleke“ miatt. Kinek lett igeza? Az utolsó Solymosiak.)

Gyöngyöstől éjszakkak haladva, a „Bábakő-nél szakad el a solymosi út a beneitől. A Bábakőhöz különben daczára, hogy ma a gyöngyösi határban van, Solymos formál történeti jogot. Szegény Bábakő! mely már rég kiestél a hagyomány emlékezetéből, mennyi ismeretlen dolgot tudnál te nekünk mondani azon korból, midőn még gyülekezeti szent hely voltál vala!

Épen most mult ezer éve, a honfoglaláskor tudniillik két vajda kapott nagy földet és lett úr a Mátrában.

Nekem úgy tetszik, mintha a két vajdaság a Mátrát keletire és nyugatira osztotta, és a két birodalom egyik határpontját véletlenül a Bábakő alkotta volna.

Annyi bizonyos, hogy a Solymosi nemések nem tartják magukat, miként keleti szomszédaik Abanemzetségbelieknek; de hogy első letelepedésű (primae occupationis) birtokosok, és hogy a Mátra e részében legtovább ellenállottak úgy az idegen kalandor-elem betolakodásának, mint az Aba-atyafiak birtokvágyának, történelmileg könnyen igazolható.

Lássuk előbb is a Solymosi urak régi nagyságának és az Abákkal egyrangú mivoltának hagyományszerű adatait.

Bartalos Gyula, a „Mátra régésze“ sok ősvárat ismer Solymos határában, melyek bizonyára a Solymosiak elődeiben ismernek urokra. Vajjon ezeknek valamelyike lett-e lovagvárrá, és ilyenül nem épen a Dezsővár veendő-e? melyhez különben a mondva csinált hagyomány oly esetlen mesét köt, — reá bizom eldönteni.

Én biztosra veszem, hogy Solymos urai nagyidőn át várurak, nagyurak is voltak.

A középkori főnemességnek másik ismertető jelét a monostorok alkották. A Solymosi nemesek előkelősége mellett monostornyomok is bizonyítanak. Bartalos Gyula még más helynévi nyomokat is fedezett föl, melyekre azonban a tulajdonjog sérelme nélkül itten rá nem mutathatok.

Én benczésnek hiszem e monostort: az ő úri alkotásukat, Sebők a sz. sir lovagjaiének vallja.¹

A Solymosiakat végül lovagnemzetségnek tüntetik föl a helyi heraldikai emlékek is.

Egyházának XIV-ik századi toronyfalába négyszegletű kő van beillesztve, melyen a paizs mezejében (heraldikailag szólva) Solyom-madár látható. Hasonló czímerű emlékkő található a régi kriptában is, mire előben Balássy után lettem figyelmes.²

Vajjon e Solyom nem idősebb-e a Aba-pólyáknál (Aba-czímer); nem a „túrúl-lal“ egykorú-e? ki fogja nekünk biztosan megmondhatni?

Minden esetre a Solymosi család czímeres nemzetség vala és tekintetes; annál tekintetesebb, mentül messzebb hatolunk vissza a nemzet multjába.

Egyházának XIV-ik századi részlete a homlokzat és sokszögletű torony még jómagabírónak vallja a családot.³

¹ Gyöngyös és vidéke története 57. l.

² Vázlatok Heves stb. helytörténetéből (Heves és Külső Szolnok leírása 1868. 489. l.)

³ 1865-ik évi egri egyházmegyei Névtár (Schematismus) 170. l.

Midőn Bene urat cserélt, Solymos maradt még mindig a Solymosiaké, kiknek élén akkor a Belenigh-had állott.¹

Hanem az oroszlány a sólyommal nem barátkozott össze: Tamás vajda nem állott jó lábón a szomszéd-Solymosiakkal,

A villongás tárgya három ekére való föld, az úgynevezett Tagadó-telek volt, melyet Tagadó fia Sebestyén magvaszakadása czímén 1341-ben magának adományoztatott volt Tamás vajda.

Solymosi István: a „Bede“ azon év őszén a Drugeth Vilmos tartotta eörvényi nádori gyűlésen testvérével egyetemben tiltakozott az adományozás, mint Solymos határának csonkítása ellen.²

Solymosi István szerint Tamás vajda adta a teleknek a Tagadó nevet, mely Tagadó Sebestyéné nem volt soha s hozzá mint solymosi földhöz testvérével, Belenig lovaggal (comes) ő tart jogot.

A pör az országbíró által elrendelt vizsgálatot vonta maga után, ha a vitás föld csakugyan birtoka volt-e Tagadó Sebestyénnek? Mily czímen s különhatárral birtokolta-e? stb.

A vizsgálat eredménye az esztergomi káptalan bizonyáglevelére szerint odament ki, hogy a Tagadótelek mindenkoron külön határ nélkül Solymoshoz tartozott, tehát Solymosi Istvánt és Beleniget illeti annak birtokjoga, a kérdéses Tagadó pedig fiával együtt csakugyan az ő jobbágyuk volt.

A földet három ekényire becsülte a vizsgálat, ekéjét a föld jóvolta miatt sokra, négy ezüst márkára tevén, a birtokon levő három malmot pedig tiz márkát érőnek állítván.

Tamás vajdának azonban nem volt szabad a pört elvezítenie. Jogi képviselője kifogásolta a megejtett vizsgálatot azon czímen, mert a vajda képét azon összejövetelen senki sem viselte.

Új vizsgálat rendeltetett el és a Solymosi lovagok jól tették, hogy a hosszúra nyúló pör végét be nem vár-

¹ A Belenigh-nevet a Csanád-nemzetségnél is kapósnak tapasztaljuk.

² 1341. szept. 6-án (Anj. Okmt. IV. 208. l.)

ván, jóakarató szomszédok és barátok tanácsára egyességre léptek.¹

S hogy ezzel a béke teljesen helyre állott volna Bene és Solymos között, nem állítható.

1350-ben Solymosi Tamás fia Dömötör és Tamás országbíró (már nem vajda) között még mindig tartja magát a határvilongás.²

1430 előtt a sólyommadárral ékes czímer-paizs megfordulva borúlt Sólymosy László sírkövére, jeléül, hogy benne az ő család kihalt.³

Ekkor már pusztulóban volt a Széchenyi család is, miként a következőkből kitűnik.

Érdemes volt-e néhány márkát érő földért ennyit zavarogni? Vagy talán sejtette, hogy emléke a Benén marad legidősebbnek, és emlékezete a Gyöngyösieknél.⁴

A szécsényi Vajdafiak.

(Kónya Bán. Mihály egri püspök. Kié volt Bene?)

Bene virágzó korát Tamás vajda alatt élte. A zászlós úr sokat hibázott ugyan Bene várából, de megérkezése bőven kárpótolta a távollét hiányait.

Mert ilyenkor csupa élet és sürgés-forgás költözött az unatkozó falak közé.

Ilyenkor sűrűen látogatták Benét a vendégek is: majd a vadászni jött főurak, majd a mulatni szerető szomszédok és jóbarátok, a Tariak, Hasznosiak és nánai Kompolthiak siettek a tekervényes várúton a király főudvari emberének üdvözlétére.

¹ Anjukokmt. IV. 207.

² Anjukori Okmt. V. 266. És az egri káptalan 1. Lajos királynak még azon év nyarán jelenti, hogy Tamás országbíró Gyöngyös nevű birtokának határjárásakor megintette, hogy Tamásfia Dömötörnek Solymos nevű birtokából foglalást ne tegyen (U. o. 384. l.).

³ Örököse Zsigmond király adományából Rozgonyi Péter püspök, illetőleg az egri egyház lett (Rozgonyi: Cod. dipl. X. 7. 277. l.)

⁴ A solymosi egyháztorony és családi czímer rajzát még nem bírja gyűjteményem.

Ilyen alkalommal fogott megadni, hogy Kompolthi Imrének Zsadányért átengedte a saari monostor kegyúri jogát.¹

Udvarának fényére azon körülmény vall, hogy káplányúl prépostokat látunk körülötte forgolódni.²

Benei pinczéjét még most is keresik a gyöngyösi kincskereső „tátosok.”

1342. után visszavonulván a nyilvános élettől, többet fogta Benét lakni, mint azelőtt.

Sem a történelem, sem a hagyomány nem tudja megmondani, hogy: mikor és hol költözött el a földről várunknak e nagy és kedvelt történeti alakja.

Tamás vajda két gyermeket hagyott maga után élőknek: Miklóst és Mihályt.

Miklós népies nevén: Kónyabán, Nagylajos király korának egyik hőse és előkelője. Sajátságos jelenség az életében, minek magyarázó epizódja nem maradt ránk hagyományúl, hogy Horvát- és Dalmátországek bánja levén, — a Kónyabán nevezet hogyan ragadt rá?³

Testvére Mihály volt, kiről amnyit már tudunk, hogy pözsönyi prépost vala.

Atyja életében lett váczai püspök, de egri püspöknek már alig láthatta őt a volt-vajda (1363—1375.)

Kié volt Bene a két testvér közül? nem tudni.

Hogy ezt a Mihály püspök öröksége közé számítsuk, erre Benének az Egerhez való közelsége ösztönöz.

Lehet azonban úgy tettek ők is, mint az utánok osztozkodó testvérek: közönségek hagyták a hozzá csatolódott családi emlékek miatt,

¹ A bevallás 1339-ben történt.

² 1339-ben Péter tenyőmonostori prépost volt „kedves káplánya.” (Adatok. I. 370. 1.)

³ „Távolabb csoportoz Budaméri Konya
Szécsenyi ősfának hajtása, rokona:
Czímere jelenti: az oroszlán rajta
Keresztet emelvén, hogy Széchenyi fajta.”

ARÁNY (Toldi szerelme VII. ének 35. v.)

Annai bizonyos, hogy Benének meg van azon tisztessége, hogy püspök-birtokost is bír fölmutatni.

És ezen eset alig lenne magában álló, ha az Árpádok korának családi összeköttetéseit jobban ismernők.

És eszerint több mint valószínű, hogy a benei ormon a Szécsényiek oroszlán-czímeres zászlaja mellett ott lengett az egri püspök sas-czímeres zászlaja is.¹

Püspöki leveleiből nagyon kevés maradván föl, nem csoda, ha benei tartózkodásának egyik esetére sem tudunk rámutatni.

Bene ezen korban kezd elhallgatni, pedig a Lajos dicső lovagkora bizonynyára nem hagyta osztalék nélkül várunkat sem.

A Kónyabán-fiak és unokák.²

(Az 1394- és 1411-iki adatok tanúságai. Bene eleste.)

Mint a feliratos kövek nem jellemeket festenek, hanem csak töredékes epizódokat örökítenek: úgy az adatok is, melyek Tamás vajda unokáinak korából a Benéről beszélnek, — a banyatlás és enyészet emléksorai.

Mintha várunk is sejtene a bús családi hagyományt, hogy a Zácsok férfi nemzetségét kipusztító ítélet miatt idő előtt pusztulniok kell a Szécsényi vajdafiaknak és velök neki magának is, — egyre némább és egyhangúbb leszen Bene.

1394-ben várunkat még együtt birják a Kónyabán-fiak, ami (Zsigmond-korabeli két főúrról levén szó) annyit akar mondani, hogy egyik sem lakta, hanem embereik gazdálkodtak (vagy miként a körülményekből gyanítható: garázdálkodtak) benne.

¹ Kiadatlan pecsétének fényképe gyűjteményemben.

² Miklós (másként Kónya bán)

Frank 1411. az előtt vajda	Simon 1405. bors. főisp.		
László † 1460. (neje Hercegez Anna)	Miklós (a Salgaiak őse)		
László 1437.	János 1474. (sz. benedeki apátur)	Hedvig (Losonezi Albertné)	Anna (Ország Jánosné).

SZÉCSÉNYI FRANK országbíró pecsétés czímerét l. az orsz. levélt. diplomatai osztályában őrzött pecsétek Mutatójában VII. Tábl. 29. sz. alatt.

Az említett évben a káptalan jelenti vala ilsvai Lesták nádornak, hogy a vizsgálat következtében bebizonyosodott szuhai Jakabfia István mesternek és panaszos társainak azon állítása, miként nagyságos Frank (Ferencz) és Simon mester (boldogult Kónya bán fiai) Jánost, az ő tarjányi tisztartókat s Péterman és Petőcs s több más gyöngyösi és halászi jobbágyaikat sz. Margit szűz és vértanú napja előtt, egy szerdai napon az ő Réde nevezetű birtokukra hatalmasul kiküldvén, különbféle terményeiket lekaszáltatták és learattatták, és szekereken Gyöngyösre szállították az ő nagy kárjokra.¹

1411-ben mentek osztályra a Tamás vajda-szerzette birtokok a Kónya-fiak és unokák között.

Erre úgy látszik Frank vajdának elhalálozása szolgált alkalmúl.

Osztzkodó felek valának:

a) nagyságos és nemzetes Simon, egykori királyi főajtonálló mester;²

b) László, néhai Frank vajdának fia (Széchenyi Konya bánnak pedig unokája)³

Ezek megjelennek az országbíró előtt és a király által e célra kiküldött János esztergomi érsek javallatához képest megosztozván, Ajnácskő, (Ajnachkew Gömörben); Salgó (Nógrádban) Simon-nak jutott;

Hollókő (Hollokw Neográdban) és Tapolcsán (Nyitrában) Lászlónak;

Somoskő (Somoskew Neográdban); és a mi Benénk (Benee) közösnek maradt.

Ez utóbbi két várban mindenik tart várnagyot. Ha bármelyikük nagyobb munkát fogna mivelteni e várakban, becsületes nemes emberek becsüjéhez képest a másik féltől is követelheti a megfelelő hozzájárulást.

¹ FERÉK: Cod. dipl. X. 2. 220. l.

² „magnificus et egregius vir Simon, filius condam Konya bani, pridem magistri ianitorum regaliū.”

³ Ladislaus filius condam Frank vajvode, filius eiusdem Konya bani de Zeehen.

Ezen felül P a t h a birtokuk fölött közösen rendelkeznek.¹
Utolsó alkalom, hogy Bene várával találkoznak.

Valószínűleg a csehek, akik a szomszédságos Patán erősen megfészkeltek magukat, rohanták meg és tették semmire azon időben, mely történelmünkben „a csehek Magyarországon“ név alatt ismeretes.

Ezt akarja talán a hagyomány is mondani, midőn „a várnak a Muzslatetőről a törökök által való ágyúztatásáról“ regél.

Mi ha igaz, Bene várának eleste hősiesség halál és nem beteges kimúlás volt.

A romok urai.

(Nem a László-, hanem a Simon-ág birtokolja Benét. 1435. 1438. 1496. 1497-iki adatok. Megállapodás).

A Szécsényiek László-Ág kihalván, a Losoncziakat és a gúthi Országhokat hagyta 1460. körül örökösöknek.²

A Losoncziak viszonyát akár a Szécsényiek részbeli hagyatékát, akár Benét illetőleg nehéz megállapítani adatok hiányában.

Losonczi István, a „temesvári hős“ halála esetére két leányát fiúsítja birtokaiban, mely birtoksorozatban Gyöngyösről szó lévén, Bene nem említetik, minek okát a család másik ágazatában kell keresnünk.

A Simon-ág, vagyis a Salgó vára után Salgaiaknak

¹ Orsz. levélt. Dipl. oszt. 9845. sz. CSÁNKY DEZSŐ szíves közleménye.

² 1460. Losonczi Albert nejének Zéchen Advigának (a Zéchen László leányának) és ettől született gyermekeinek (Los. László- és Istvánnak) nevében is, valamint felesége nővérének Zéchen Annának (ki Ország Jánossal jár jegyben) nevében és Ország Mihály nádor Gyöngyösön, Bessenyei Mihálynak az országbíró előtt egy malom felerészét adományozzák (NAGY IVÁN: Magyarország Családai VII. 175. l. és FORGÁCS levélt. a magy. Nemzeti Múzeum birtokában.)

Az Ország-család a Tamás-vajda-birtokoknak körülbelül negyedében lévén örökös, azokat Kristóf, az utolsó Gúthi Ország után, ki 1560-ban (l. u. ott VIII. 285. l.) még megerősítő levelet kapott Csejthe, Tapolezán, Surány, Jókő, Szomolyán, Hollókő, Szécsény és Sirok várai birtokára, nejeik után az enyingi Törökök, a Hallerek s ezek után birják második vagy harmadik kézből a mai tulajdonosok.

nevezett Kónyabán-unokák örökébe elég korán a Rozgonyiak és ezek révén mint leányörökösök a Kanizsaiak léptek.

1435-ben Zsigmond király megengedte a Rozgonyiaknak, hogy a hűtelen Salgaiaktól reászállt és a Berzeviczieknek elzálogosított következő birtokokat: Gyöngyös felét, Bene és Zsadány birtokokat, Halász és Szászberek részeit a Berzeviczektől kiválthassák s 4100 forintban zálogúl birhassák¹

1438-ban ugyanezen birtokokat Poroszló részével együtt adományúl kapják a Rozgonyiak Albert királytól.²

1496-ban Kanizsai György (II-ik neje Rozgonyi Klára) a veresmarti paulinusoknak zálogosította el benei birtokát.³

1497. Az egész debrői vár (totale castrum Debrew) a debrői, csali, tótfalusi és káli birtokok (possessiones Debrew, Chal, Thottfalu, Kaal) Bene birtok, Halászi, a mondott Bene birtok területén levő pusztá vár helylyel (cum loco castris deserti in territorio prafate possessionis Bene) mint a Kanizsaiak birtoka emlittetik.⁴

Benével, mint várrommal beszámolván, elég indokom van a tárgy egyhangúságában arra, hogy kitérjek azon helyi várakozás elül, mely e birtokviszonyok tovább folytatását ohajtaná.

Bene vára régenten és most.

(A fekvése és kiterjedése körül való tájékozódás. Kettős vízárka és vízvezetéke. Udvara. A kerítéses várkert. A várhely. 1301-ből való adat. Várepület. Tornnyok. Lovagterem. Kápolna. Kapuzat. Vár-út; rommaradványok.)

Elsőbben is, mert a hagyomány birtokosait, a Mátra-ismerő helybelieket tévedésbe vitték az irányadónak vett nevezetek,⁵ — a lovagvár határait kell megszabnunk.

¹ DR. CSÁNKY DEZSŐ szíves közleménye az országos levélt. dipl. oszt. 12725 sz. nyomán.

² DR. CSÁNKY DEZSŐ barátom szíves tájékoztatása szerint Orsz. levélt. diplom. oszt. 13163. 13170. 12260. 1316. sz. alatt.

³ „ADATOK“ II. 211. l.

⁴ Dipl. ltár 20321. sz. alatt, mely adakért szintén DR. CSÁNKY DEZSŐ t. barátom iránt vagyok lekötöztetett.

⁵ „Várpiacz, vidéki vár.“

A benei középkori vár elő részén van a meneteles hegygerincznek, mely a kallók völgye és a csatorna völgy között mindig föllebb kapaszkodva, a Kékesben, a Mátra öregtornyában tetőződik.

Ezen hegyhátnak másként várbércznek első, és legalacsonyabb fensíkja a „kis várpiacz“, a két völgy torkolata fölött.

Innét az egész oldalon megközelíthető a második fensík, melyet az ő s időkben úgy látszik maga a természet zárt el a maga rakta trachit-sziklafallal.

Ezen alsó vaskapunak azonban már csak a sziklatörmelék és jelentéktelen részletekben maradtak hirmondói a zordon trachit sziklákban, mely egyhangú és kopott kinézése által tüntet a multak mellett.

Maga a várterület oly szűk térre szorítkozik, hogy nem csodálkozhatni, ha itt csak előretolt védművet keresve, a lovagkori várat fönebb, a pogányvár helyén sejték még a „Mátra“ munkatársai is.¹

Ezt azonban messzeesőnek találták a lovagvár alapítói és annál inkább mellőzheték, mert a falakon kívül még azon elemet is szövetségükbe vonhatták, mely a sík várak főerősségét tevő: a vizet.

Sajátságos, hogy benei várunk sziklavár nem lehetvén, jelentékenyen magas felszine daczára vízi várrá alakult. A Mátrában vízi vár!²

Kettős kerek vízárók, melynek mélysége ma is közel két öles, vette körül a négyszögű várépületet, miként az még ma is kivehető és megállapítható.

---

¹ „A tulajdonképi vár (l. „Mátra“ 1889. 3. számát) a „Vaskaputól“ fölfelé feküdt (!) s kinyúlt a „Nagy nyak“ bérézig. Ezt látszik bizonyítani a „Vaskaputól“ két oldalt (Kallók völgye és Csatorna völgy oldalán) elvonuló meredek sziklagerinez, mely a „Nagy nyaknál“ záródik be s nagyon alkalmas volt a várfal talapzatának. Míg a „Várbérc“ elő részén levő s három sánczczal övedzett s ez idő szerint vár helynek nevezett térségen nem állott egyéb őrtornyánál (!), mit a hely kicsinységéből is alaposan (!) lehet következtetni.“

² Rajza Pásztor József gyöngyösi rajztanár ur szíveségéből gyűjteményemben.

És e víztartók, melyek a várnak könnyűszerrel való felverését még tél-víz is akadályoztatták, vizöket a csatornák völgyéből nyerék, mely vezeték nem a mostani medrében, hanem, aminek nyoma is van, a hegygerincz közepén csörgedezett végig, ölelé körül kettős szorítással a Benevár tornyos falait és bocsátá fölöslegét déli irányban siető útjára.

A víz-sánczolaton kívül elterülő kőkerítéses udvarnak jobbra és balra a völgy szabván határt, délen pedig nem levén alkalmas tere, leginkább a Kékesnek tartó oldalon kellett elterülnie és pedig túlnon a részben szintén éjszakra eső várkertben.

E várkert (miként ide vonatkozó oklevelem 1301-ből mondja a pomerium) északi és nyugati oldalán karolá át a várat.

A helyszínen szerzett tapasztalatok szerint a várkert északon nem nyúlt messzire, és inkább csak szegélyezni kívánta a várat, mint lakóinak keleti kényelmet nyújtani.

És bár e kisebb téren, mégis itt kellett lennie a várbeliek kedvencz helyének, hiszen egy óriás fa árnyat-nyújtó alja (ami most hibázik) akkor elégséges indok volt, hogy hagyományos otthont alkosson.

A várkert, a pomerium (almás) a várból a kallók völgyébe lenéző nyugati oldalon foglalt el legtöbb tért. Ha a vár körül tájékoztató egykorú irás (melyre még sokszor hivatkoznunk kell) nem mondaná is, itt kellene keresnünk helyi tájékozódás szerint a várkertet; a) mert a mindenféle gyümölcsfák e részen az erdei tölgyek között mint elvadult cserjék és és fák oly nagyszámban és változatban fordulnak elő, ami másutt is előforduló jelenségnek a Mátra e részében nem mondható; b) mert látszik, hogy a vár déli részéről le a Kallók völgyéig, a völgyön hosszában, majd innét ismét a hegyoldalon fölfelé a várkertet bezáró és a szegleteken tornyokkal erősített falak nyomai vezetnek körül, melyek a pomeriumot egészen zárt helynek bizonyítják.

A Gyökereshez menet az egyetlen kallóval szemközt jelentékeny rom-kőtörmelék ötlük szemünkbe.

A szeglettorony romjai, melyből két irányban indultak ki a kertet elzáró falak: keletre a tetőnek és északnak a völgy mentén, mely akkor sokkal mélyebb fekvésű vala, hogy a másik toronymál megtörve, ez is keleti irányt vegyen.

Ezen gyümölcsösről mondatik a Csobánkafiak 1301-iki osztálylevelében:

Hasonló módon három részre osztották volt a vár táján levő gyümölcsöst, melyből a felső rész László mesternek, a várhoz közelebb eső rész Samunak és a vár napnyugati oldalán való Dávidnak jutott.¹

A várkertet bebarangolva, melynek egyes vad cserjéiben nem természettudós szemekkel én azon nemes fák törpe ivadékat látom, melyek a mostani erdővé vadült helyet gyümölcsös-sé, pomeriummá tevék, s melyek még az Abákat is láták örülni és szomorkodni, — térjünk immár vissza a kettős árok-kerítéssel övezett várhoz, melyet én két heti tanulmányozó benei tartózkodásom alatt soha sem tudtam érzéketlenül megközelíteni.

Megvallom, majd a történeti múlt alakjaival való lelkes bibelődés, majd a történetén innéteső mult lelketlen vadalis-musa sokban akadály volt, hogy a Mátra-Osztálytól nyert szép kiküldést: e vár tanulmányozását nyugodt higgadtsággal teljesítsem.

Talán azonban mégis sikerült helyét történelmünkben kijelölni vagy legalább annyit elérni, hogy a kékesi messzelátóra siető magyar túrista a mult ezer év ezen egyik tényezőjének sirja előtt elhaladva, a megkezdett másik ezred év követelményei fölött hazafiasan elmélkedjék.

Azonban lássuk a Bene középkori várát!

Kivehetőleg e vár szabályos négy szögben épült alkotmány vala. Kivehetőleg, mert nem annyira az idő vasfoga, mint a kincs-ásás időszerint jelentkező hivatottjai: a gyöngyösi

¹ „Item pomeria eorum supra dictum castrum existencia in tres partes divisissent, ex quibus pars superior magistro Ladislao, alia porcio proprius ad Castrum Samueli et tertia de latere castrum ab occidente — prefato david et suis heredibus“

„táltosok“, a benei unatkozó molnárok irgalmatlan és fáradtságot nem ismerő csákányai a fölismerhetetlenségig megörlöték, földúlták és elpusztították azt.

Talán nemegy turista-vendégünk meg fog botránkozni azon, hogy vár helyett jelentéktelen maradvány nélkül való bozótba vezetjük; de tudniok kell, hogy hegyi váraink romjainak is a megközelíthetőség nehézsége adja a kulcsot annak megértéséhez, hogy belülök annyit, amennyit birunk.

Jutalmat tűztem valamirevaló faragványos kődarabra, mely mégis a vár virágzó korára világot vetne. Nem volt eredményes a munkásaim között kihirdetett pályázat és nem is lehetett, tudván hogy a gyöngyösi építkezők kőbányájának tartatott a vár nem 1—3 évtized, hanem ugyanannyi század óta, nem épülvén sem benei malom, sem gyöngyösi ház vagy istálló a vár-épületének bolygatása és pusztítása nélkül.

Amilyen arányban épült Gyöngyösön valamely köz- vagy magán épület, olyan arányban kellett törpülni és pusztulni a benei vár azon részének, hol különben a kincskeresők csákánya soha sem éreztette volna pusztító hatalmát. Ezek a földalatti alagutakra és pinczékre tartottak leginkább hajtóvadászatot.

A várat elég a mai mivoltában látni, hogy belássuk, miszerint a régészet nem bir minden gyakorlottsága mellett sem a nehézségekkel megküzdeni és a törmelékből (mert romnak immár nem nevezhető) valami érdemlegeset kiolvasni.

Hanem azért, és épen e tekintetben nem reménytelen a t. Mátra-Osztálytól nyert megbízatásom sikere. Segítségül jönnek a szerencsétlenül járt jó Csobánkafiak a maguk osztozó levelökkel és habár leltáros kimutatását nem adják a várnak, annak mégis oly képét tárják föl, amilyent az áttekintést nem nyújtó törmelékből csak a hiszékeny ábrándozás vagy a részletekkel keveset törődő vakmerőség olvashatna ki.

A három testvér a váron ilyenénképen osztozik meg:

Várukat (mondja az egri káptalan írása) hasonlóképen három egyenlő részre osztották volt, melyekből az éjszaki rész a várépület (palladium) harmad részével és három fatorony-

nyal, nem különben a keleti oldalon egy tágasabb és szűkebb helyiséggel Samunak jutott.¹

Nyilvánvaló tehát már ebből, hogy:

várunk emeletes nem volt a belső beosztás tekintetében. miután erről nincsen említés. De mivel a külső ablakoknak egykönnyen meg nem közelíthető emeleti magasságban kellett lenniök, maga várunk alacsony sem lehetett. Sajátlag emeletes volt tehát, de földszinte az udvarra nyíló ablakkal mint mellékes czélokra használt van az osztálylevélben itt is és később is mellőzve.

Tanúbizonyságul hívhatjuk ezen adatot abban is, hogy a vár északi részén volt leginkább megerősítve, mint ahol három tornya volt.

Ezen tornyok mindegyike megállapítható a vár északi oldalai szélén és közepén. A fatorony-jelzet természetesen csak az épületen túlemelkedő részre vonatkozván, akár a szokásos építési módra, akár kevesebb becsértékére értendő ez, a bevallás, a vár kisebbségére nem szolgál, miután a Csobánkák kora még olcsón merészebb toronyalkotmányt tudott létesíteni, mint aminőt kőanyagból a vár építkező ura elő birt volna állíttatni.

A lakóhely (domus) Dávidnak jutván, az osztózás alatt és után az ő családjára kell (a másckettőnek másutt levén otthona) a vár élénkségét visszavinnünk.

Azt kell tartanunk, hogy a vár első (éjszaki) harmadába esett a várkapu és kápolna, melyek alább úgy vannak föltüntetve, mint osztályra nem bocsátott és a keleti oldalra eső közjavak.

A vár középső harmada, mely szintén a keleti oldalon levő lovagterem felét és több más jelentéktelen alkalmatosságokat foglalt magában, László mesternek jutott és a várépület harmadik, délre néző része a lovagterem másik felével Dávidnak lett jutaléka.²

¹ „Item castrum eorum in tres partes equales diuisissent ex quibus una existens a parte aquilonali cum tertia parte pallacy et tribus Turribus ligneis ac una domo et camera versus orientem Samueli.

² Item medium eiusdem pallacy tertia cum dimidietate magne stube et alys minutis edificijs ad eandem plagam magistro Ladislao et tertia pars

Az ndvart, melybe a vár déli oldala nem igen volt befoglalva, fal vette körül, melyhez néhol épület támaszkodék.

A kapuval szemben (tehát a keleti részen) a fal záródásáig levő ezen ndvarszinek és terek László mesternek, a másik vagyis a nyugati részen levők Samunak, a Dávid-rész irányában fekvők pedig Dávidnak adattak át örök birtokul.

A vár nyugati faalkotmányú tornya Samu és Dávid között egyenlően osztatott meg.¹

A kápolna és várkapu osztatlan közbirtoknak maradt.²

Hogy a kápolna szentélye keletre nézzen, ez követelménye volt a középkornak; hogy a kapus bejárás szintén keleten volt, ezt már az előzményekből tudjuk.³

Itt jön kapóra, miután a vár tájékával már lehetőleg megismerkedtünk, fölvetni a vár-út kérdését.

Az (mi különben a helyszínén járatosokat érdekli inkább) a mostani vendéglő irányában a malmok között letérve, a patak mellett vezetett egészen a Mátra-Osztály által jelzett átjáróig és haladt fölfelé a hegy kallók-völgyi oldalán a vár nyugati részének.

A nyomok és maradvány szerint a vár előtt a déli oldalon a kettős víz-árkon kívül egy kerek-torony állott melylyel az ellenséges szándékú látogatónak számolnia kellett.

E torony, ha az ellenséget a vár déli oldalának megrohanásában akadályozta s ha gátul szolgált, hogy ne erőszakolja

eiusdem pallacy meridionalis simul cum dimidietate diete magne stube (versus) eandem plagam prefato dauid.

¹ *Item quedam particula retro portam dicti castris ab oriente existens ab eadem porta usque ad locum ubi murus terminatur eidem magistro ladislao, ab alia autem parte scilicet a plaga occidentali quedam particula cum dimidietate lignee Turris in medio eiusdem castris site Samueli et tertia particula a parte dicti pallacy scilicet porcionis eiusdem dauid sita cum reliqua dimidietate eiusdem Turris prefato dauid et suis heredibus in perpetuum cessissent possidende.*

² *Capella vero eorum de dicto castro et porta eiusdem castris eiusdem communiter inhabitande remansissent.*

³ A vár alaprajza saját fölvételem szerint gyűjteményemben.

ezen az úton a várkapuhoz való egyenes, kerülés nélkül való eljutást, — rendeltetésének teljesen megfelelt.

Különben, hogy mily úton állt összeköttetésben e magános őrtorony, gyűrűs elővéd a várral, most már nehéz lenne megállapítani.

A várút a nyugati és északi homlokzat megkerülésével vezetvén a keleti egyetlen bejáráshoz, a védelemnek minden tornyában mindannyi hatalmas eszközét nyújtá.

Öregtoronyról nem lévén szó, ilyené nyilván a kapu volt megerősítve, hová a békés látogatót kettős fölvonó vagy eltávolítható hid bocsátá át a vízárkokon keresztül.

Épületfalak és szobamaradványok csak a nyugati és az északi oldalon látszanak még. A déli oldal legelpusztultabb.¹

A beneik százados érdeklődésének és kutatásainak tárgyai a kincscsel kecsegtető földalatti alagutak voltak mindenkor.

Mondják, hogy a nyugati torony alatt vezetett el az egyik, de a próbaásatások ezt nem igazolták.

Az építkezés módszere egykorú várainkéval egészen azonos. A belső és külső boritékkövek köze oltatlan mészszel töltetett meg, mely ott beoltatván, a különböző nagyságú kövek, és homok hozzájárulása mellett nyeré azon szilárdságot, mely a kőkeménységét fölülmúlja.

Bene, a város.

(Váraljai helyek. Bene város. Nem a mostani Bene helyén állott. Fekvése V alakú. A külvárosi malom-sor, és malmok. Szántófölde kevés. Szőlje van.

Lelkészei.

Kevés várat találunk olyat, amely aljában várost vagy falut ne nevelt és hagyott volna hátra.

Bene nem hagyott hátra falut, hanem hogy alja egykor népes volt, kitűnik a már érintett birtokviszonyokból is.

Azzal, hogy a Benevár-aljai községet város-nak állítom,

---

¹ A kallók felé való (nyugati) oldalon 67 évvel még ép volt egy fal s egy ajtó béléte is megvolt, ugymond a helyi hagyomány képviselője, az öreg Riskó bácsi.

úgy látszik, mintha a mai benei birtokosok előtt merész állítást kockáztatnák.

És mégis úgy van, sőt ennek bebizonyítása nem is feladat azon kérdéshez képest: hol állott Bene városa?

A Csobánkák osztálylevelére kell visszatérnünk, hogy Benére nézve, legalább akkori korát illetőleg tájékozódhassunk.

És e becses okirat, mely Benének, miként már eddigis meggyőződhattunk, valóságos történeti „arany bullája“, — hitelesen tájékoz abban, hogy városunk csakugyan váralja volt, tehát a vár alatt feküdt.¹

Mi sem lenne természetesebb, mint hogy a régi Benét a mainak helyén keressük. Ámde ez nagy tévedés lenne. Nem akadhatni itt az építkezés semmi nyomaira, mire nagy alkalom lett volna úgy a tér mostani befásításánál, mint a régibb és újabb építkezéseknél. És itt megöregedett emberek, teszem a jó öreg Kriskó sem emlékezik, hogy itt látott vagy hallott volna épületalapokról.

De meg a nyomok nem is ide vezetnek, hanem a patakon túl fekvő oldalra („Kőporos“) és tetőre; az osztálylevelében ugyanis (ha jól értem) ez áll Bene községéről:

„Számtalan azonképen a vár alatt levő Bene nevezetű községöket is háromfelé osztották, melyek egyike, az alsó darab (tudniillik az utcza magában álló sorától, mely kezdődik bizonyos tő alsó végénél és a község végéig tart) László mesternek jutott.

Azután kezdődik a kapaszkodó (hegyoldal.)

Ugyanazon utcának (a már említett ház-sornál) fölnebb kezdődő felső (jobboldali?) része a megnevezett tőig Dávidnak lett osztályrésze.

Innét a hegyoldalnak az utcának mindkét oldala véges végig Samunak.²

¹ Item villam eorum Bene vocatam sub eodem castro existentem in tres partes divisissent ex quibus. . . .

² ex quibus una pars inferior, videlicet sola particula platee a fine quod-

Ezen leírásnak, amire Csomor Kálmán benei birtokos úr volt szíves figyelemztetni, az egész benei határban a Kőporos, a felette levő fensíkon elterülő sástó (most már csak helynevezet) és az innét jobboldali másik, emelkedettebb fensík (népies nevén: Beneháza laposa) felelnek meg. Igaza van.

Ezek legmagasabb pontjai is alacsonyabbak lévén a szomszéd várbércznél, méltán mondható volt váraljnak; de meg csakugyan a helyszín is összevág a leirással.

A kettőt összevetve, a Lászlóféle város-rész valahol a Kőporos alján a mostani szekérúttól kezdődött, mely egyenesen a tónak tartott.

A másik utca-oldal, mely Dávid birtokába ment át valamivel föllebb kezdődik, de közel egyenközűnek veendő a másik részszel.

Benénk e leírás szerint V alakú lévén, másik ága a tótól keleti irányt vesz és a másik fensíkra kapaszkodik, mely a testvérek kedvenczének Samunak jutott egészen.

Azon kérdésre, ha ezen föltevésnek régészeti nyomok kedveznek-e? rövid tapasztalat után is igenlőleg felelek.

Azon részen, melyet László-sornak véleményezek, jelentékeny épület vagy kerítés alapfalaira akadtam, melyet eleintén egyházkerítésnek s eszerint temetőnek gondolván, igen megörültem; azonban e föltevéssem nem igazolódott.

Hogy mint profán-alkotmány mely czél szolgálatában állott, az összevissza-áskálás és százados agyonkutatás miatt szintén nem állapítható meg. A hagyomány „lőporos torony-nak“ mondja, mit sok okból el nem hihetünk; de ebből látszik, hogy a hagyomány emlékezetébe még sokat mutató régibb korából vésődött.¹

dam (cuiusdam akar lenni) stagni inferiori incipiendo vsque ad extensionem ville magistro 'adis'ao, deinde ascendendo, pars superior platee predictae vsque ad dictum stagnum eidem david dehinc cum vtraque parte platee ascendendo per extensionem eiusdem ville prefato Samueli et suis successoribus cessissent possidende.

¹ Rajzát Pásztor J. rajztanár ur fölvételében bírom.

A fő talán az marad, hogy ezzel a benei Herculánumnak nyomára akadunk.

Az egyház és vele a község szíve talán a „Beneháza laposa“ keleti oldalán lesz feltalálható.

Épületköveket a kérdéses területen mindenütt találhatni.

Különösnek kell tartanunk, hogy Bene várának illetén fekvése a nép emlékezetéből, a hagyomány tudatából egészen kiesett, úgy, hogy a Bene háza laposa nevezeten kívül egyebet idevonatkozólag nem emleget. Ámde ezen ne csodálkozzunk; a hely teljesen elpusztulván és elnéptelenedvén, megszakadt a hagyomány láncolata.

És ami még különösebb, a hagyománynak illetén megszakadása még nem is török-tatárkori. 1716-ban még ismertes volt a „pusztatemp'om.“¹

A városnak e részen való fekvése mellett a Csobánkák levele folytatólag nyilvános bizonytságot is teszen, midőn a városon kívül, a külvárosban (in subvrbio) helyezi a malom-szert. A maig is meglevő malmok tehát a régi Bene külvárosában keresendők, mihez képest maga a nem-külváros a malom-(Bene) patakon túl feküdt.

Ezen adatnak, mely Bene fekvésének meghatározánál a legnyomatékosabb, következő a szövege:

Nemkülönben a községben sajátképen a külvárosban (in subvrbio) levő malmaikon következőleg osztottak meg, hogy a felső malom, mely Eberhárd malmának neveztetik és a második malom, mely Farkas malmának mondatik és a harmadik malom, mely szintén Eberhárd malmának nevezteték, melyeket közös jogon bírának és a negyedik, mely Fekete Péter néven ismeretes, mindmeg annyi a Bene folyón, minden haszonvételeivel a László lovagé legyen.

Szintazonképen a Bogdasa malma és egy másik, az övék és harmadik a Jensölmalma, és negyedik a Ga-

¹ Fáradhatatlan munkatársam Káplány József (Protocollum III. 776-ra hivatkozva) állítja, hogy ezen év jun. 9-ikén Horváth György jövevény remetének a benei Mátrában a pusztá templom mellett a kívánt remeteség-beli helyet engedélyezte a ns. tanács.

h á n-malma nevezetűek ugyanazon folyó vizén Samunak jussón.

Ugyancsak az ő tulajdon két malmuk, a sopronyi Miklós és Péter fia István malma nevezeten, és a harmadik, az atyjoknak tulajdon malma és negyedik a Göcs malma nevezetű Dávidnak és ivadékainak örökébe menjen át. ¹

Valóban 1301-ben kevés külváros volt országszerte, mely oly virágzó iparéletet bírna felmutatni, milyent a benei malomszer-utczán látunk, Bene külvárosában.

Hogy Bene nem volt földművelő jobbágy-telep, magának a szántás-vetésre alkalmas területnek szűk voltánál fogva magától értetik.

Maga az osztálylevél is szántóföldekül csupán a nyugati vagyis a Solymossal szomszédos határszélét állítja, melynek jobb része ma már lábonálló vagy kivágott erdő, annál több levén az erdőnek és irtványnak területe, melyek osztatlan tulajdonnak maradtak. ²

A várak különben nem a föld-, hanem a kézműveket igénylék.

Abban azonban már semmi része sincsen a várnak, hogy itt két iparág jutott virágzásra: a malom- és a kalló-

¹ Item molendina eorum in eadem existentia seu subvrbio taliter divisissent quod superius molendinum quod Eburharthmolna dictum et secundum molendinum quod nominatur forkošmolna et terciū molendinum quod similiter dicitur Eburharthmolna quod erat commune eorum, ac quartum molendinum petri dicti feke'e super fluvio Bene existencia cum suis utilitatibus magistro L. Item Bokdasamolna dictum et aliud proprium eorum et terciū Jensulmolna, ac quartum Gahanmolna nominata in eodem fluvio Samueli. Item duo molendina eorum propria Supruny myklousmolna et stephani filij petri vocata et terciū proprium molendinum patris eorum predicti ac quartum molendinum Guchmolna nominatum dauid et suis heredibus cessissent possidenda.

² Item terras arabiles dicte ville Bene, similiter in tres partes divisissent ex quibus vna a parte terre filiorum Belynig tribus metis distincta ab alia parte Samueli, in medio autem alia pars magistro Ladislao et tertia pars superior similiter tribus metis distincta de sub pede montis prefato dauid et suis heredibus perpetuo possidende cessissent et habende, relique autem videlicet silue nemora et rubeta ac cetera huiusmodi communiter possidenda eisdem remansissent.

ipar.¹ A sz. László pataka soha ki nem apad, soha be nem fagy . . .

Valószínű, hogy ezek legelőkelőbb polgárai voltak Benének.

Bene jelenleg jobb multjának emlékeit a malmokban és puszta-kallókban bírja, melyek korunk siető göziparának lőnek szomorú áldozatai.

Mondanom sem kell, hogy akik azt várnák tőlem, hogy Imrik János és Riskó György malmaiknak a mondott ősneveknek melyike felel meg, lehetetlenséget kívánnának tőlem, miután a tizenkét malomra terjedő névsort nem tudjuk, hol kell kezdenünk.

Bene a szőlőművelés felkarolása által is versenyzett Gyöngyössel. Szőlői, melyek fölött a benei földesúr természetesen tizedszedési jogot gyakorolt, csakis a bene-gyöngyösi útméntén lehettek.

Egyházának kegyurai szintén a várbirtokosok voltak. Helyi plébánosa azonban alig ha volt, miután lelkészei a várbeli káplánok lehettek vagy a vörösmarti pálosok.

Talán, ha csupán ennyit mondunk is Bene városról, máris sejtetjük, hogy a mult Benéje versenyre szállván Gyöngyössel, Bene még legyőzetése után is sokáig nem hagyá el a versenytért.

Bene jövődöbéli hivatása és a Mátraosztály.

(Bene klimatikus hely. A jövő Mátra-Füredje. A Mátra-Osztály, mint a jövő útjának egyengetője. Lépések a jövő felé. Zalár költeménye.)

A történelem is igazolja, hogy van feltámadás. Csak a Sodomák maradnak örökre eltemetve, és nem azon helyek, melyek önhibájokon kívül lettek Pomjeivé.

Ezek fölött a feltámadás ezer jó füve teremnek, melyek még a fáradt kedélyre és a megrongált egészségre is ápolóan hatnak.

És ilyen Bene, mely ha meg-zümt várálja, és kalló- és malomszer lenni, de helyzete és fekvésénél fogva arra van hivatva, hogy az alföldnek Füredje (Mátra-Füred) legyen.

---

¹) Az utolsó kalló rajzával még nem rendelkezem.

Bene, mely a hegyek által 3 oldalról védett, s csak délnek nyílt, klimatikus hely 350 m. magasságban, mely a Kékes közel és kényelmes megjárása által 1012 m. magasságra fokozható¹ és mert főleg a főváros lakóira olcsóbban és könnyebb szerrel megközelíthető, mint a hótetővel ijesztő Tátra drága fenyvesei és mert a természet bölcs háztartásához képest itt az ózonbőségnek, a levegő egyenletes mérsékeltségének kell pótolni a fölvidék különleges előnyeit, — és Bene pótolja, — a hideg éjszak fenyőerdőinek hatását, — Benének, mint a Mátra legkiesebb és legkedvezőbb fekvésű pontjának történetiróilag minden jövőndőlés nélkül visszajövőndőnek mondhatni virágzó multját más alakban.

És ez annál alaposabban állítható, mivel a Mátra-Osztályban olyan pártfogóját bírja milyennel a Csobánkák, tehát legvirágzóbb korában sem dicsekedhetett.

A Mátra-Osztály, e lelkesült testület, mely szellemileg is magas pontok eléréseért versenyez, van hivatva, hogy Benét visszaadja Benének; hogy az elpusztult Mónos (malmos)- Bene romjain fölépitse a jövőndő Mátra Füredjét.

A régi és jövő nagyság eleme ugyan az maradván: a víz.

És ez Benének van elég bőségesen és nagy változatban.

A „büdös (kénes) kútban“ kincset bír.

Kell lenni itt is helynek, mely bírjon azon kellékekkel (timsó-vas), melyek Parádot a szenvedő szépnem Mekkájává teszik.

A Mátra-Osztály ezt tegye mindenek előtt tanulmánytárgyává és e kérdés tanulmányozásával bizza meg szakférflait, a dr. Kollereket!

Bene máris nyaraló telep. Máris van a tulajdonos Gyöngyös városa által épített vendéglője 5 vendég szobával, fedett tágas folyosókkal; kápolnával, mely az 1713-iki jun. 26-ikán megszűnt pestis alkalmával fogadalmilag Gyöngyös városa által építtetett és 1768. jun. 26-ikán adatott át rendeltetésének.

¹ S még a Mátra-Torony (Messzelátó) a Kékesen. „Ezen nagy szabású, kényelmes 80 lépcsőn megmászható toronyból (úgymond a Mátrai Kalauz) szabad a kilátás minden irányba, a határ-Kárpátokra s le a végtelen alföldre.“

Nyaralói, melyek közül kiválnak a Krassy gyöngyösi prépost, Kozmáry János és Csomor Kálmán urakéi, évről évre szaporodnak.

Nem csupán átmenő turisták látogatják és kiránduló gyöngyösiek által élénkül meg időről időre, hanem törzsvendégekben sem lát soha hiányt. Több fővárosi családnak már évek óta állandó nyári tartózkodó helye, mint a Magyar és Czvek t. családoknak.

Bene ügyét talán már nem sokára egy Részvény-Társaság ogja kezébe venni.

És Zalár, a költő még megéri, hogy kevesleni fogja a jelen miatt, a mit a félszázad előtti Benéről irt:

OTT, OTT SZÜLETTEM. . . .

(1855.)

Ott, ott születtem én ama kék hegy alatt!
A vidám nap most is szent ormain mulat.
Meg — megsimogatja bánatos homlokát,
Csókjaiban fényes jókedvét adja át . . .
Nézd, nézd a szirteknek ajkai hogy égne!
Szeretnéd-e látni e kedves vidéket?

Bükkök és tölgyeknek örökös homálya
A szökő forrást hűs csatornával várja,
S elkiséri szépen a völgy ajtajáig . . .
Ott megfordúl, le nem hajtja koronáit.
Hová mégysz? Utánad jöttek im a bérczek!
Szeretnéd-e látni e kedves vidéket?

Kúsó növényeknek mélységes hazája,
Titkos völgy! hová bujusz? beszéld el ki bánta?
Hogy a szerelmes szírt rád hajol — az hát baj?
Nézd, hogy kínálgat egy keblén nőt virággal! . . .
A völgy nem nyúl érte . . . leszakasztom néked!
Szeretnéd-e látni e kedves vidéket?

Méla pásztor bámúl sötét várromokra,
Alább hegyi mezőn szól a nyáj kolompja.
E párolgó helyen borjas őz fekvék,
Hallod-e a fák közt a szarvas zörejét?
Nem hallod? ugy-e nem: szebb a madárénak!
Szeretnéd-e látni e kedves vidéket?

Itt az ereszkedő . . . a hegy már kifáradt.
 Átveszi tehát a völgy, jó szomszédjának.
 Kelepelő kallók jönnek már itt élénk,
 S méla malomzúgás kérdi: nem pihennénk?
 Hajh, de int a torony: még csak százat lépjek!
 Szeretnéd-e látni e kedves vidéket?

Itt az én városom, az én szülőföldem,
 Testvéreim, apám s anyám laknak itten.
 Ha eljőnnél velem, hogy látnának ezek!
 Összeesókolnák kis kezed, szép képedet,
 Nem lenék helyedet, szembe dicsérnének . . .
 Szeretnéd-e látni e kedves vidéket?

És kevesellheti már most is. Mert van 620 m. tenger-szin
 fölötti magasságban **Hanak-kilátója**, honnét kelettől nyugatig
 gyönyörű kilátás nyílik. ¹

Ismeri-e a költő a gyökeres forrási „Menedékházat“
 vagyis az utast feliratában is barátságosan kecsgettető N é k á m-
 tanyát, mely annyi kirándulásnak és családi szórakozásnak
 központja; ismeri-e költő a Mátra-Osztály nagy és apró sza-
 bászú intézkedéseit, melyek az Osztályt Bene jótékony és mesz-
 szelató védszellemeként tüntetik föl máris? . .

Végzem azzal, amivel kezdtem:

Bene történeti hely.

¹ Képe bármely illusztrációs munkának díszére válnék.